

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

**OPAKOVANÉ MOTIVY V ERBENOVĚ KYTICI A
POHÁDKÁCH**
DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Michaela Melingerová

Učitelství pro střední školy, obor Učitelství českého jazyka a výtvarné výchovy

Vedoucí práce: prof. PhDr. Viktor Viktora, CSc.

Plzeň 2019

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň 30. červen 2019

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Mé poděkování patří vedoucímu diplomové práce prof. PhDr. Viktoru Viktorovi, CSc., za pomoc, cenné rady a odborné vedení v průběhu řešení a zpracování této práce. Také bych zde ráda poděkovala své rodině za podporu během studia.

Obsah

Úvod	2
Erben a balady	3
1. Smrt	4
2. Strom, voda.....	11
3. Žena	15
4. Cesta	18
Erben a pohádky	21
5. Smrt	23
6. Strom, voda.....	31
7. Žena	36
8. Cesta	38
Závěr.....	42
Resumé	44
Seznam literatury	45

Úvod

Erbenova tvorba nás ovlivňuje již od raného dětství. Snad každý z nás slýchal jako malé dítě pohádku z pera Karla Jaromíra Erbena nebo některou ze 13 balad obsažených ve sbírce *Kytice z pověstí národních*. Od jejího prvního vydání uplynulo bezmála 170 let, a i přesto je sbírka stále vyhledávanou četbou studentů i dospělých čtenářů. Lze tvrdit, že i přes určitý časový posun sbírka neztrácí na popularitě.

V diplomové práci se zaměřím na některé problémy, pro něž nebyl prostor v práci bakalářské.

Nejprve představím Karla Jaromíra Erbena jako baladika, neboť byl jedním z nejvýznamnějších u nás. Ráda bych se vrátila k některým závažným problémům, např. kompozici sbírky či opakovaným motivům a jejich sémantickému posunu. Motivy, mezi které patří trest, smrt, žena, voda strom a cesta, vytváří řetězec, jímž lze vyjádřit určitý pohled K. J. Erbena na morální rozměr skutečnosti. Volba motivů spočívala na principu závažnosti ve vztahu ke sbírce, jejich cykličnosti napříč baladami a tom, že některé jsou charakteristické právě pro vybraného autora.

Následně se budu věnovat totožným opakovaným motivům v pohádkách Karla Jaromíra Erbena publikovaných ve sbírce *České pohádky*. Vydání této sbírky bylo autorovým dlouhodobým snem, jemuž obětoval značné úsilí a velké množství času. Bohužel se jejího vydání nedožil.

Mezi jednotlivými sbírkami lze předpokládat odlišnost, např. v četnosti či funkci jednotlivých motivů. Zatímco některé motivy v *Kytici z pověstí národních* budou převládat, v pohádkách jejich výskyt nebude tak četný, např. motiv ženy - matky, naopak jiné motivy, s nimiž se budeme v baladách setkávat jen výjimečně, se stanou pro pohádky zásadními - kouzelné motivy.

Erben a balady

Karel Jaromír Erben pomýšlel na básnickou sbírku velmi dlouho, již od svých mladých let. Pracovní povinnosti, mezi které patřila například práce praktikanta u kriminálního soudu, úředníka Královské společnosti nauk či archiváře, mu to neumožnily. *Kytice z pověstí národních* proto spařila světlo světa poprvé až v roce 1853.

Širší veřejnost zná Erbena jako baladika. Máme pro to několik vysvětlení. Zprvu se sice pokoušel o vytvoření rozsáhlých poém, ke svým pokusům se však stavěl značně kriticky (jde o balady *Smolný var*, *Cizí host*) nebo básně nedokončil (*Záhoř*). Lépe se mu vedlo u kratších útvarů, balad v lidovém duchu.¹ Jedním z důvodů, proč Karel Jaromír Erben zvolil formu balady, byl ten, že tento žánr nejlépe udrží mytický odkaz dávných předků. Autor pracuje s pověstmi, legendami, pověrami, národními báchorkami či dalšími látkami lidového původu, ale také jejich smíšeným spojením. „Erbenovská“ balada se vyznačuje například cykličností a promyšlenou kompozicí. Tomu se budeme věnovat níže. Erbenovy balady dále charakterizuje prostor, který není konkrétně určen, je pouhým strohým informováním, popisem či povrchním dokreslením obrazu. Ani čas v těchto baladách není pevně ukotven. Autor se zabývá přítomností. Minulost je chápána jako nenávratná. Budoucnost přináší naděje, pokání a odpuštění nebo nejistotu, trest za jednání. Setkáváme se s pohnutými lidskými osudy, porušením normy, porušením morálních zákonů, řádu světa nebo překročením hranic, především však s absolutním morálním imperativem. Objevuje se zde také tajemný svět plný magičnosti, nadpřirozenosti. Druhá skutečnost, která volbu této formy umocnila, byla ryze dobová. V čase vzniku sbírky byla balada oblíbeným literárním útvarem, který se stal zástupným pro romantismus.² Vojtěch Jirát charakterizuje Erbenovu tvorbu takto: „*Drama ho neláká; ani veselou hříčku z mládí, ani pozdní pokus o libreto nelze plným právem k dramatu počítat. Je arcibaladik a o baladě se tvrdívá, že je lyrickým dramatem.*“³

Vybrané motivy, kterými se budeme zabývat, v podstatě vytváří řetězec, který odpovídá Erbenovu etickému pohledu na svět. „*Soudil, že věčným zákonům světa musí odpovídat vnitřní kázeň a svědomitost člověka.*“⁴ Člověk je tedy odpovědný za své činy a porušení

¹ Karel Jaromír Erben: Studie s ukázkami z díla, str. 32.

² Opakované motivy v *Kytici z pověstí národních* K. J. Erbena, str. 5.

³ Erben čili majestát zákona., str. 8.

⁴ 72 jmen české historie, 00:09:54.

mravních zákonů přináší trest, v mnoha případech neúměrný ve vztahu k lidskému provinění, zejména smrt.

Tento Erbenův pohled na odpovědnost lze nalézt i ve verších závěrečné balady sbírky, *Věštkyně*.

*Nechtějte vážiti lehce řeči mojí,
z nebeť přichází věští duch;
zákon nezbytný ve všem světě stojí,
a vše tu svůj zaplatí dluh.⁵*

1. Smrt

Smrt je jedním z prvních motivů, který nás provází napříč celou sbírkou. Vyskytuje se v několika podobách s různým vyzněním. V Erbenových baladách trest spojuje dvojí motiv smrti. V mnohých případech je smrt vinou, odpovědností za zlý či nemorální čin nebo také následkem viny, trestem. V některých baladách je smrt popisována jako součást života, jeho přirozené uzavření.

Bylo by vhodné přistoupit k rozboru balad obsahující motiv smrti v takovém uspořádání, které zvolil Erben pro svou sbírku. V zrcadlové kompozici pořadí balad. První dvojicí je úvodní *Kytice* a závěrečná *Věštkyně* ukrývající v sobě otázku vlastenectví a národní odkazy, *Poklad* a *Dceřinu kletbu* spojuje porušení mateřské povinnosti, *Svatební košile* a *Vrba* představuje reinkarnaci, převtělení člověka v revenanta či strom. V *Polednici* a *Vodníkovi* vystupuje nadpřirozená mytologická bytost, *Zlatý kolovrat* i *Záhořovo lože* pracují s pohádkovým, až sadistickým námětem. U poslední trojice balad, kam patří *Štědrý den*, *Holoubek* a *Lilie*, bychom spojitost hledali marně. *Štědrému dni* měla korespondovat nedokončená balada *Svatojánská noc* a *Holoubek* měl tvořit samotný střed celé sbírky. Třetí a poslední básni, která nemá svůj protějšek, je *Lilie*. Balada byla přidána až do druhého vydání z roku 1861, ale dle Grunda ničí skladbu celé sbírky.⁶ Jiný názor na tuto problematiku má např. Josef Polák. Jeho názor na kompozici je takový, že jsou „básně

⁵ *Kytice*: Pověsti národní., str. 165.

⁶ Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách: referáty z vědecké konference konané ve dnech 15.-16. dubna 2011 na Malé Skále, str. 9.

řazeny po dvojicích, aby se docílilo organických přechodů i účinného vystupňování“.⁷ Tato Poláková teorie již počítá také s přidanou básní *Lilie*.

Jako uvedení do sbírky, první kvítek k utvoření celistvého díla, zvolil autor baladu s příznačným názvem *Kytice*.

Vystupuje zde zemřelá matka. Tu lze chápat jako symbolizaci nejen národa, ale také jazyka a literatury, které upadají v těžké době absolutismu, vedeného vládou ministra spravedlnosti a později ministra vnitra Alexandra Bacha. Dalšími symboly v této básni jsou květy mateřídoušky, které se objevily na matčině hrobě. Můžeme jim rozumět rovněž jako prosté pověsti naší vlasti. Duše zemřelé matky se vtělila do podoby kvítků, aby i nadále mohla být svým dětem nablízku, utěšovat je a být jim stále oporou.

V této baladě není motiv smrti podmíněný něčí vinou či trestem vyplývajícím z nemístného chování, smrt lze tedy považovat jako součást života, jeho koloběh.

První z balad, která obsahuje motiv hrobky, smrti jako hodnocení viny, je *Poklad*.

Děj balady se odehrává na Velký pátek v čase bohoslužby. Vypráví o ženě, matce, jež zanechá své dítě ve skalní síni plné jmění. Vidina bohatství a štěstí, které jí ono zlato, stříbro a drahé kameny přinesou, zatemní ženě mysl. Oslepena svou chamtivostí, vynáší cennosti do truhlice ve své chýši. Nehledí při tom na své dítě. To pro bohatství zapoměla odložené na zemi.

Motiv smrti není v této baladě vyjádřen přímo. Matka po roce opět vstupuje do síně plná nejistoty a strachu, zda její dítě žije, nebo je kvůli jejímu amorálnímu chování po smrti. Jako jedna z mála Erbenových balad má tato balada šťastný konec v podobě shledání matky se zdravým dítětem.

Další motiv coby výstrahy za provinění nacházíme v baladě *Svatební košile*.

Žena z této balady se proviní tím, že prosí bohorodičku, aby jí za každou cenu přivedla jejího milého, který se vydal do ciziny, nebo aby ji ušetřila dalšího zármutku a vzala si její život.

⁷ Tamtéž.

Trestem pro dívku je náhlé setkání se svým milým, který se jí sice vrátí, ale již není člověkem, jakého znala. Vyláká ji, aby za hluboké noci opustila své stavení a vzala si ho ještě té noci za muže. Po cestě dívku nutí, aby odhodila modlitební knížky, růženec i křížek po mamince pod záminkou, že je předměty pouze zdržují a zpomalují je na společné cestě. Dívka se tak vzdává křesťanské víry.⁸ Společně doputují až ke hřbitovu s kostelem, které ženich pokládá za svůj sad a hrad. Až zde dívka oslepená láskou k milému zjistí, že je umrlec, démonická postava. Před smrtí ji zachrání návrat k víře, její modlitby k Bohu a Panně Marii, viz ukázka:

*Dobře ses, panno, radila,
na boha že jsi myslila
a druha zlého odbyla!
Bys byla jinak jednala,
zle bysi byla skonala:
tvé tělo bílé, spanilé
bylo by co ty košile!*⁹

Následuje Erbenova nejstarší, všem známá a velice oblíbená balada *Polednice*.

Vystupuje zde matka, připravující oběd pro svého muže, jenž se má vrátit „z roboty“. Od práce ji zdržuje zlobivé dítě, které se samo nezabaví, křičí a odhazuje hračky. Matka tuto situaci neunes a na neposedné dítě přivolá přízrak, polednici. Přivolá něco, čeho se sama nejvíce strachuje. Svě dítě zardousí při snaze ho ochránit před polednicí. Po příchodu domů najde otec svou ženu v mdlobách, stále objímající své mrtvé dítě.

Zlatý kolovrat, balada s pohádkovým motivem, vypráví o krásné přadleně Dorničce, jež okouzlí zabloudivšího krále svou krásou, ale také šikovností, kterou předvede při práci s přeslicí. Dora oslnila krále natolik, že si ji chce vzít za ženu. Matka má ještě jednu dceru, vlastní, velice podobnou Doře, a chtěla by králi podstrčit právě ji. Po cestě na královský hrad dojde k tragédii, kdy matka a vlastní dcera Doru zavraždí. Její tělo rozčtvrtí a nechají ho ukryté v houštině. Král záměnu dcer nepozná a nechá vystrojit svatbu. Jejich hrůzný čin je prozrazen až ve chvíli, kdy dcera začne příst na zlatém kolovratu, který postupně

⁸ Podobný motiv, kde se žena odklání od víry, nacházíme i v předchozí baladě *Poklad*, kdy se matka nezúčastní bohoslužby, kvůli své chamtivosti.

⁹ Kytice: Pověsti národní, str. 60.

směnila za Dořiny údy a oči. Mezitím se stařečkovi podaří spojit směněné části s Dořiným tělem pomocí živé vody, a ta se znovu vrátí k životu. Za své činy jsou matka a dcera potrestány vyhnáním a následným rozčtvrcením. Čeká je tedy stejný osud, jaký ony přichystaly své dceři a sestře, o tolik horší, že jejich těla nezachrání stařeček, ale postarají se o ně vlci v lese.

Dalším příkladem motivu smrti, související s proviněním i trestem v baladě, je *Štědrý den*.

Děj vypráví o dvou dívkách Haně a Marii, které chtěly nahlédnout do své budoucnosti. Staré pověry praví, že má jezero o půlnoci Štědrého dne magickou moc. Proto se k němu společně vydaly a vysekaly do něj díru. Tou nahlédly na to, co je čeká. Zatímco Hana se může těšit vidinou svatby s milým Václavem, Marie je trestána vidinou toho, že ji čeká v brzké době smrt. Poučením pro nás může být to, že lidem nepřísluší znát svůj osud.

Holoubek je balada, jejíž název symbolizující čistotu, lásku a věrnost v sobě také nese náboženský kontext, znamení božího usmíření, očistění duše.

Příběh začíná tím, že mladá žena, vdova, pohřbí svého manžela. Ve velmi krátké době potká mládence a schyluje se k svatbě. Ženu ovšem tíží pocit viny. Můžeme se pouze domnívat, zda ji trápí svatba, která proběhla příliš brzy po pohřbu, v době smutku, či to, že svého manžela otrávil. Zmíněný pocit viny umocňuje žalostné vrkání bílého holoubka, duše manžela převtěleného do této podoby. Nečisté svědomí donutí ženu spáchat sebevraždu.

Záhořovo lože je další baladou, která obsahuje motiv smrti i převtělení duše do podoby holoubka. Tato báseň je společně se *Zlatým kolovratem* jedna z nejrozsáhlejších ve sbírce.

Poutník, vydávající se pro úpis do pekla, potká při své cestě loupeživého vraha Záhoře. Ten každého pocestného zabije a vraždu si zaznamená na jabloňový kyj. Stejný osud měl potkat také poutníka. Když ale Záhořovi sdělil cíl své cesty, ušetřil ho. Poutník musel ale slíbit, že mu přinese zprávy o tom, co Záhoře v pekle čeká. Dlouho Záhoř čekal, až se poutník vrátí, dokonce si vyčítal, že mu ušetřil život. Poutník byl však čestný a navrátil se za Záhořem. Sdělil mu, co ho v pekle čeká, že i sám ďábel se bojí lože přichystaného právě pro něj. Záhoř se zalekl svého osudu a začal se kát za své činy. Poutník mu dal rady, aby doživotním modlením odčinil své zruďné činy, a kyj zasadil mezi skály. Po mnoho let se Záhoř modlil, v závěru svého života došlo k opětovnému shledání s poutníkem, té doby již

biskupem. Svým pokáním došel k odpuštění a společně s biskupem umírá. Jejich nyní již čisté duše se proměnily v bílé holubice.

Stejně jako ve *Svatebních košilích* a *Polednici* i v další baladě, ve *Vodníkovi*, vystupuje démonická postava.

Neboť měla matka zlý sen, ve kterém chystala dceři svatbu s vodníkem, prosí ji, aby nechodila k jezeru. Dcera její přání neuposlechla a k jezeru se vydala. Lávka, na které stála, praskla a ona se ocitla ve vodní říši. Nešťastná dcera prosí svého manžela, aby mohla navštívit svou matku, neboť mezi rybami nebyla šťastná a velmi se jí po matce stýskalo. Po dlouhém přemlouvání vodník podlehl jejím prosbám, ale za podmínky, že se zavčasu vrátí. Matka na svou dceru naléhala, a proto dcera nemohla a nestihla splnit slib, který dala svému muži. Následuje trest velmi krutý. Vodník zavraždí jejich dítě velmi surovým způsobem.¹⁰

Něco padlo. - Pode dveřmi

mok se jeví - krvavý;

a když stará otevřela,

kdo leknutí vypraví!

Dvě věci tu v krvi leží –

mráz po těle hrůzou běží:

dětská hlava bez tělíčka

a tělíčko bez hlavy.¹¹

Jako další příklad lze uvést baladu *Vrba*, která opět obsahuje motiv smrti v důsledku viny.

Manžel zde řeší zdraví své ženy, která stůně. Přes den je zdráva, ale v noci se její duše přemístí do stromu. Manžel jí chtěl pomoci. Myslel si, že by mu mohla poradit bába kořenářka, kterou vyhledal. Kořenářka mu vyzradila prokletí jeho ženy. Muž v dobrém úmyslu ut'al vrbu, neboť si myslel, že tak osvobodí duši své ženy. Zahynul nejen strom, ale také jeho žena. Vrbové dřevo muž vytáhl z potoka, nechal z něj udělat kolébku pro syna,

¹⁰ Zde nacházíme podobný motiv jako ve *Zlatém kolovratu*, oddělení části lidského těla.

¹¹ Kytice: Pověsti národní, str. 145.

aby cítil matčin dotek. Proutky zasadil, aby si hoch, až vyroste, mohl vyřezávat píšťalky, a zůstal tak v kontaktu s matkou.

V této baladě je motiv smrti dvojitý, vina i trest. Žena je vina tím, že muži neřekla o svém prokletí. Trestem pro muže, který se o ženu nechtěl dělit, je fakt, že zabil svou ženu, matku jejich dítěte.

Pokud jsme zmiňovali u *Polednice*, že se jedná o nejstarší baladu této sbírky, slušelo by se připomenout, že další balada, *Lilie*, patří mezi nejmladší v *Kytici z pověstí národních*.

Na začátku příběhu se dozvídáme o smrti mladé ženy, která si nepřeje být pohřbena na hřbitově, ale u zeleného lesa. Po nějaké době na jejím hrobě vykvete květ velmi vzácný, bílá lilie.¹² Pán vydávající se na lov očekává, že bude mimořádný, a také že ano. Dostane se až do míst, kde se nachází hrob zemřelé dívky. Nalezne na něm květ lilie, který ho okouzlí natolik, že poručí věrnému sluhovi, aby rostlinu vykopal, znovu zasadil na jeho zahradě a vzorně o ni dbal. Třetí noci budí sluha svého pána s divnou věcí, jeho lilie v podobě ženy, se plouží po zahradě. Následuje svatba, ale také odchod pána do služeb krále. Během jeho nepřítomnosti má o ženu pečovat matka ženicha. Ta však nesplnila slib, který synovi dala, a svou snachu i s dítětem zabila. Syn své matce nedokáže její čin odpustit.

Předposlední básní je *Dceřina kletba*. Zde nacházíme promluvu matky s dcerou. Matka zjišťuje, proč je dcera truchlivá. Ta se nejprve nechce ke svému činu doznat a tvrdí, že zabila holoubátko, až později se dozná své matce, že to nebylo holoubátko, ale že zabila své dítě. Zatímco muži, svůdci a zrádci, přeje „červa v srdci do skonání“¹³, ani její milující matka se nevyhne dceřině hněvu a přivolává matce kletbu.

I zde tedy nacházíme smrt. Nejprve v podobě zabití dítěte jako způsob odplaty. Dívka se mstí svému svůdníkovi, jenž ji zradil, ale také své matce, která ji špatně vychovala. Kromě těchto motivů se zde objevuje i náznak, že smrt čeká samotnou vražednici.

„Půjdu hledat květu toho,
matko má,

¹² Květ Lilie lze chápat jako symbol čistoty a nevinnosti. Tento symbol je doplněn ještě dalším, bílou barvou, která nevinnost umocňuje.

¹³ Kytice: Pověsti národní, str. 162.

*půjdu hledat květu toho,
kterýž snímá viny mnoho
a vzbouřenou chladí krev."¹⁴*

*„Tam za branou nad vršíkem,
matko má,
tam za branou nad vršíkem,
na tom sloupu se hřebíkem,
na konopné oprátce!"¹⁵*

Stejně jako první báseň ve sbírce, tak i poslední *Věštkyňe* se obrací k národu, vlasti. Autor se zde směřuje k minulosti národa, přítomnosti, ale také nám sděluje poselství. Objevují se zde mnohé historické postavy, kterými jsou například kněžna Libuše a Přemysl Oráč, kníže Svatopluk, vojvoda Krok nebo také blaničtí rytíři, již se objeví, až bude národu nejhůře. I v této výchovné a mravokárné básni nacházíme motiv smrti. Neznačí zde vinu ani její následek, ale osud, něco, co musí nastat, přirozený koloběh života, například v ukázce „řeka si hledá konce svého v moři“¹⁶ nebo také „co země stvoří, sama zase zboří“¹⁷, „co má se státí, stane se“.¹⁸

Smrt zde neznačí jen konec, ale i nový začátek, viz „a co den jeden v své pochová toky, druhý zas na svět vynese“.¹⁹

Dále například motiv probodnutí mečem, probuzení mrtvých, viz:

*„Vidím požáry a krvavé boje,
ostrý meč tebe probode,
vidím tvou bídu, pohanění tvoje;
však nezoufej, můj národe!"²⁰*

Neb takto v knihách osudu je psáno,

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Kytice: Pověsti národní, str. 165.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Kytice: Pověsti národní, str. 168.

slyšte a vězte moji zvěst:

*„Až bude svítat ono blahé ráno,
vstanou i mrtví v jeho čest.“²¹*

Z rozboru je patrný významový posun tohoto motivu. Jen výjimečně se jedná o smrt bezděčnou. Hlavním důvodem, proč se postavy proviní, je porušení mravního řádu nezodpovědným či nemorálním chováním. Mnohdy je porušen nejzákladnější vztah - vztah matky a dítěte. Erbenovi stačí jen sebemenší provinění či chyba postavy, aby zvolil ten nejtvrděší trest - smrt. Nic není odpuštěno. Nacházíme zde smrt v podobě démonických postav a umrlců, kteří nadpřirozenou silou znovu „ožívají“, udušení matkou ve snaze své dítě ochránit, rozsekání nevlastní dcery a sestry, ale také utopení, oběšení a mnohé další podoby tohoto motivu.

2. Strom, voda

Dvojitý motiv smrti je doprovázen dalšími motivy, které doplňují nebo zdůrazňují poměr vina - trest. Jsou jimi motivy přírodní, přesněji motivy stromu a vody.

Strom v některých baladách pouze doprovází obraz vesnické krajiny nebo cesty, kterou kráčí postavy, tak je tomu například v baladách *Poklad*, *Svatební košile* či *Zlatý kolovrat*, viz vybrané ukázky:

*Okolo lesa pole lán,
hoj jede, jede z lesa pán (...)²²*

*(...)až budeš v lese na rozhraní,
na domov nevzpomeneš ani – (...)²³*

*V hluboké pusté křovině
jak se tam vedlo dívčině? (...)²⁴*

*A tu se z lesních kdesi skal
stařeček nevidaný vzal: (...)²⁵*

²¹ Kytice: Pověsti národní, str. 169.

²² Kytice: Pověsti národní, str. 69.

²³ Kytice: Pověsti národní, str. 73.

²⁴ Kytice: Pověsti národní, str. 76.

*Přišla jsi krále ošidit:
sestra tvá v lese, v duté skále, (...) ²⁶*

*Jak ta slova král uslyšel,
skočil na vrance, k lesu jel;
hledal a volal v širé lesy:
„Kdes, má Dorničko, kde jsi, kde jsi,
kdes, má rozmilá?“ ²⁷*

Ve *Vodníkovi* sedává tato nadpřirozená bytost, ovládající vodní živel, „na topole nad jezerem“.²⁸ V *Lilii* chce být dívka pohřbena poblíž lesa, aby ji netížil nárek sirotek a vdov na hřbitově. V baladě *Holoubek* se objevuje motiv doučku, který vyrostl u hrobu nebožtíka. Na tomto stromku sedává holoubek, nově vtělená duše nebožtíka.

Další podobu reinkarnace, tentokrát v strom, nacházíme ve *Vrbě*. Duše matky se vždy v noci přemístí do vrby u potoka. Později, když manžel vrbu podsekne, umírá. Její duše ale zůstává nadále spojená s vrbovým dřevem.

Vrby doprovázejí obraz krajiny i v baladě *Štědrý den*. Zde jsou vrby popsány jako stařeny shrbené k potoku.

Ve *Věštkyni* jsou zasazeny tři lískové pruty do pole, avšak pouze jeden z nich „přežil“ a neuschl.

Motiv podobající se tomu z *Věštkyně* nacházíme také v *Záhořově loži*. Tato balada obsahuje mnoho významových posunů motivu stromu. Příběh se odehrává převážně v lese. Lesní muž Záhoř žije u starého, vyhnílého dubu, který znázorňuje statnou postavu, ale také prohnílou duši samotného Záhoře.

Mnohem zajímavější je ovšem jabloňový kyj. Ten je nejdříve používán Záhořem jako smrtící nástroj. Kyjem zabije všechny zbloudilé pocestné. Jen jediný člověk se vyhnul jeho činům, mladý poutník, vydávající se na cestu do pekla. Prochází lesy, modlí se u Krista, zavěšeného na vysoké jedli bez snětí, aby mu pomohl při své strastiplné cestě do pekla. Poté, co si Záhoř uvědomí špatnost svých činů, začne na rady biskupa očišťovat svou duši

²⁵ Kytice: Pověsti národní, str. 78.

²⁶ Kytice: Pověsti národní, str. 86.

²⁷ Kytice: Pověsti národní, str. 87.

²⁸ Kytice: Pověsti národní, str. 133.

pomocí pokání. Biskup také zamezí pokračování Záhořova zabití tím, že jeho kyj zasadí do tvrdé skály. Po Záhořově očistě vzroste z kyje jablono²⁹, popisovaná Erbenem takto:

*(...)na holé skále strom košatý stojí,
strom jabloňový, v šíř se rozkládaje,
na něm ovoce divné krásy zraje -
jablka zlatá - a z nich se nese
ta rajská vůně vůkol po všem lese.³⁰*

Motiv vody má ve sbírce hned několik podob. Vodu můžeme chápat jako symbol života, očištění, uzdravení, ale také v ní nacházíme nebezpečí v podobě smrti.

Nejpočetnější skupinou je voda v podobě toků či vodních ploch. V této podobě je motiv nejobsáhlejší v básni *Vodník*. Nejprve se objevují jen zmínky o jezeru. Matka prosí dceru, aby se mu dnes vyhnula, neboť měla zlý sen. Další náznakem může být zmínka o svatbě, perlách či sukničce.

*Perly jsem tobě vybírala,
bíle jsem tebe oblíkala,
v sukničku jako z vodních pěn:
nechoď, dceruško, k vodě ven.³¹*

Neznámá síla dceru k jezeru přesto tíhla a svou vinou se ocitla ve vodníkové říši. Erben popisuje říši takto:

*Nevesely, truchlivy
jsou ty vodní kraje,
kde si v trávě pod leknínem
rybka s rybkou hraje.*

*Tu slunéčko nezahřívá,
větrík nezavěje:
chladno, ticho - jako žel*

²⁹ Podobně jako v Bibli i zde Záhoř zakazoval mládenci doprovázejícího biskupa utrhnout plod ze vzrostlé jabloně, viz: „Ty nech, netrhej – však jsi nesázal!“ - Kytice: Pověsti národní, str. 128.

³⁰ Kytice: Pověsti národní, str. 127.

³¹ Kytice: Pověsti národní, str. 134.

v srdci bez naděje.

*Nevesely, truchlivy
jsou ty kraje vodní;
v poloutmě a v polousvětle
mine tu den po dni.³²*

I v dalších baladách se nacházejí zmínky o vodě, např. v *Pokladu* pospíchá matka ke kostelu černým lesem za potokem, podobný popis cesty nacházíme i další baladě, ve *Svatebních košilích*, dívka zde pospíchá se svým milým přes *vody, luka, bažiny*.³³

V baladě *Štědrý den* se vydávají dívky na zamrzlé jezero.

Další kouzelný motiv vody nacházíme v baladě *Zlatý kolovrat*. Díky živé vodě se stařečkovi podaří spojit části těla a oživit Dorničku.

Dalo by se říci, že dobrou službu přinesla voda i ve *Vrbě*. Díky dřevu z vrby, které nechal otec vytáhnout z vody, může být dítě v kontaktu se svou zesnulou matkou. Nejprve ve formě kolébky, ve které se bude cítit chlapec jako v matčině náruči, později si z proutků bude vyřezávat písťalky, a tak komunikovat se svou matkou.

*„Dej mne z vody vytáhnouti,
osekej mé žluté proutí;*

*dej prkének nařezati,
kolébku z nich udělati,³⁴*

*Proutí zasad' podle vody,
by nevzalo žádné škody*

*Až doroste hoch maličký,
bude řezat písťaličky;³⁵*

Zatímco ve *Zlatém kolovratu* motiv vody život zachrání, v baladě *Holoubek* voda život bere. Žena neunesla pocit viny za zabití manžela a raději se utopila.

³² Kytice: Pověsti národní, str. 136.

³³ Kytice: Pověsti národní, str. 51.

³⁴ Kytice: Pověsti národní, str. 154.

³⁵ Tamtéž.

Voda jako forma osvěžení po dlouhé cestě se nachází ve dvou baladách. První je *Zlatý kolovrat*, kde si zbloudilý král žádá od krásné přadleny vodu. Podruhé se s tímto motivem setkáváme v *Záhořově loži*. Zde se mládenec vydává na žádost žíznícího biskupa hledat pramen.

Vodní tok také může obrazně symbolizovat motiv ubíhajícího času, který plyne jako řeka, viz *Věštkyňe*. V této básni se také objevuje motiv v podobě zrození, počátku.

„Z temného lůna hlubokého moře

*povstane nový mladý svět; (...)*³⁶

Pokud jsme na začátku kapitoly uvedli, že je tento motiv doprovázejícím či zdůrazňujícím, je důležité také zmínit motiv slz, představující neštěstí či smutek. Objevují se zde plačící matky, dcery i dívky, nesoucí těžké břímě viny či trestu.

Motiv vody a stromu je v *Kytici z pověstí národních* v mnohých případech použit pouze pro dokreslení prostředí, ve kterém se postavy nacházejí nebo kterým putují. Voda může život zachránit (*Zlatý kolovrat*), ukončit (*Holoubek*) nebo celkově změnit. Onou změnou může být ocitnutí se v jiném světě (*Vodník*). V některých baladách dojde k tomu, že duše lidské bytosti je spjata se stromem či květem. Strom také dopomáhá při popisu těla a duše, tak tomu bylo např. v *Záhořově loži*. Záhoř je popisován až nadlidsky a jeho duše je jako vyhnílý strom, také při Záhořově „vystřízlivění“ použije Erben motiv utnutí stromu. Jednou z funkcí motivu vody je také poukázání na plynoucí čas.

3. Žena

Erbenovy balady jsou charakteristické například tím, že obsahují naprostou většinu ženských postav. „*I tam, kde zpracovává starší námět, vymění básník pohlaví osob.*“³⁷ Vojtěch Jirát uvádí ve své knize spojitost Goethova *Krále duchů*, kde vystupuje trojice otec, syn a král, s Erbenovou *Polednicí*, kde vystupuje matka, polednice a dítě, nebo také skotskou baladu o Edwardovi, kde syn, který zabil otce, hovoří s matkou, kterou dává autor

³⁶ Kytice: Pověsti národní, str. 168.

³⁷ Erben čili majestát zákona, str. 8.

do spojitosti s Erbenovou *Dceřinou kletbou*, kde promlouvá matka s dcerou, která zabila své dítě.³⁸

Hojná převaha motivu ženy upozaduje motiv muže. Tento motiv v *Kytici z pověstí národních* nacházíme v podobě démonických bytostí - jako umrlce ze *Svatebních košil* nebo vodníka ze stejnojmenné balady. Erben také vyobrazil muže např. jako milujícího manžela (*Vrba*), který ale zaviní smrt své ženy, krále jedoucího hledat Doru (*Zlatý kolovrat*), či pána z *Lilie*. V jiných básni je pouze zmínka o mužích. V *Štědrém dnu* vidí dívka budoucího muže. Jindy jsou manželé zavražděni svou ženou nebo naopak přicházejí jako milenci (*Holoubek*). V *Dceřině kletbě* milenec dívku oklamal. Nemůžeme vynechat také obraz stařečka ve *Zlatém kolovratu*, který přivede dívku k životu pomocí kouzelné vody.

Matka by měla především ochraňovat své dítě. Opětovně se však setkáváme s tím, že je toto její poslání porušeno, proto také následuje příslušný, velmi přísný trest.

Jako první se s motivem matky setkáváme v úvodní básni *Kytice*. Žena svou úlohu opatrovatelky a ochraňovatelky neplní pouze během života, ale mateřské city a povinnosti vůči svým dětem neutichají ani po její smrti, kdy se i nadále snaží o své děti pečovat. V *Pokladu* matka upřednostní bohatství před svým dítětem, a tím zanedbá své poslání. Porušení mateřské povinnosti objevujeme i v *Polednici*. Matka zde symbolizuje hloupost, bezohlednost či nezodpovědnost, neboť straší své dítě tím, z čeho má sama strach. Před přízrakem ho ochraňuje tak silně, že dítě sama zardousí. Ve *Zlatém kolovratu* matka toto poslání poruší pouze z poloviny. Neostýchá se zabít svou nevlastní dceru, aby dopomohla ke štěstí té vlastní. Za tento čin budou potrestány jak matka, tak vlastní dcera, která ji při činu dopomáhala. Ve *Vodníkovi* i *Dceřině kletbě* vznikla velmi zajímavá situace, kdy se objevuje v jedné baladě dvojí motiv matky. Nejprve se jedná o matku, která se snaží svou dceru ochránit, odrazuje ji od toho, aby šla k jezeru. Později se i z dcery stává matka. K tragédii se schyluje v samém konci balady, kdy starší matka dbá na svůj vlastní prospěch a nerespektuje mateřství své dcery, která tak přijde o dítě. V další básni matka neochránila svou dceru³⁹ před svůdníkem, dala jí špatné vychování.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ I zde se z dcery stala na malou chvíli matka, matka bez citu, která dokázala zabít své vlastní dítě.

*A co necháš svoji matce,
dcero má,
a co necháš svoji matce,
jež tě milovala sladce
a draze tě chovala?*

*„Kletbu zůstavuji tobě,
matko má!
kletbu zůstavuji tobě,
bys nenašla místa v hrobě,
žes mi z vůli dávala!“⁴⁰*

Jistou podobnost s úvodní *Kyticí* nacházíme v baladě *Vrba*. Matka sice zemře, ale stále ochraňuje své dítě v podobě nástrojů vytvořených z poraženého stromu. V *Lilii* matka také ochraňuje svého syna před jeho chotí, ovšem nevybere si k tomu morální způsob a svou snachu i vnuka zabije.

Absencí matky, která již zemřela, si můžeme vysvětlit chybování a naivitu dívky ve *Svatebních košilích*. Dívce chyběla výchova, řád a vzor, který mohla nacházet u své nebohé matky.⁴¹ Jak jsme mohli vidět, celkově jsou dívky ve sbírce vyobrazené jako „nezralé“, chybující. Bylo tomu tak i u Marie a Hany, které nahlížely do budoucnosti.

Ojediněle se objevují i další formy motivu, např. žena - (jen) manželka, který nacházíme v *Holoubkovi*, kdy zabije svého manžela a znovu se provdá za mladého, pohledného muže. Dále také žena s „vyšší mocí“, která nahlíží do budoucnosti, jako je tomu ve *Věštkyni*, nebo ve formě babky, která hádá z misek v baladě *Vrba*.

Další motivy žen připodobňující babky či babice, značící negativní postavení, chování, nacházíme například ve *Zlatém kolovratu* „vyšla babice, kůže a kost“⁴², v *Polednici*:

*Malá, hnědá, tváři divé
pod plachetkou osoba;*

⁴⁰ Kytice: Pověsti národní, str. 164.

⁴¹ Erben čili majestát zákona, str. 9.

⁴² Kytice: Pověsti národní, str. 70.

*o berličce, hnáty křivé,
hlas - vichřice podoba!*⁴³

Ve *Štědrém dni*, kdy jsou vrby připodobňovány shrbeným stařenám, lze chápat motiv jako ubíhající čas.

Motiv ženy se ve sbírce vyskytuje kromě *Záhořova lože* v každé baladě, viz výše. Žena je zde viděna dvěma protichůdnými způsoby. Prvním je matka, dárkyně života, druhým způsobem zobrazení je žena, vinice a také vražednice.

K postavám matek nebo žen obecně, se pojí i některé symboly, mezi které patří strom, přesněji vrba, lilie nebo jiné motivy připomínající ženské lůno, například skalní síň.

V *Kytici z pověstí národních* nacházíme ženy v mnoha podobách. Může být znázorněna jako symbolizace národa, literatury, viz výše, ale také jako mladá dívka, manželka, vdova, matka milující, nezodpovědná, chybní, zlovolná macecha nebo také jako démonická postava objevující v pravé poledne - polednice.

4. Cesta

Posledním motivem, kterému bychom se měli v Erbenových baladách věnovat, je motiv cesty. Cesta a ten, kdo po ní jde - poutník, patří společně s již zmíněnými motivy jezera, lesů a hřbitova k charakteristickým dílčím motivům romantismu.

Absolutní většina postav v *Kytici z pověstí národních* nabývá rysů poutníka. Jeho cílem povětšinou není putování za poznáním, ale víceméně je poutník po cestě spojen s osudem, který ovšem nemusí být tragický, např. *Zlatý kolovrat*. Erbenovy postavy přicházejí, popřípadě odcházejí. V *Pokladu* nejprve běží zástup ke kostelu, později po této cestě pospíchá, běží žena nesoucí dítě. Matka uvažuje, zda nesešla z cesty, kterou nyní najednou nepoznává díky skále stojící v cestě. Po té samé také pospíchá s bohatstvím domů a naopak, ale již bez dítěte. Ve *Svatebních košilích* se nejdříve dozvídáme o tom, že se budoucí ženich vydal na cestu do ciziny, poté se ozývají kroky – ženich se vrátil. Oba společně pospíchají, aby se vzali „dříve než se vzbudí kohouti“.⁴⁴ Cesta je vede výšinou,

⁴³ Kytice: Pověsti národní, str. 64.

⁴⁴ Kytice: Pověsti národní, str. 47.

nížinou, skalami, lesní pustinou a mnohými dalšími překážkami. Jako další variantu motivu můžeme chápat dívčino jednání - sešla z boží cesty, když se rouhala a vzdala se božích znamení. V *Polednici* se matka připravuje na návrat otce. Během těchto příprav přivolá na neposlušné dítě polednici. Její příchod a pohyb po místnosti Erben zdůraznil využitím zvukové kvality jazyka, např. opakováním některých hlásek, jako například í, l, š, ž.

Ke stolu se plíží tiše

*Polednice jako stín: (...)*⁴⁵

Po příchodu otec vzkřísí jen matku, dítěti již pomoci nedokáže.

Ve *Zlatém kolovratu* se pán setká s Dorou díky tomu, že se ztratil při lovu, poté se k domu ještě navrácí, aby požádal macechu o ruku její nevlastní dcery. Další putování nacházíme ve slokách, kdy se vydává matka s dcerami na hrad, cesta se však pro jednu z nich stává osudnou. Dále král musí odjet do boje. Zajímavějším motivem je ovšem „vyskytnutí“ se stařečka.

A tu se z lesních kdesi skal

stařeček nevidaný vzal:

šedivé vousy po kolena -

to tělo vloživ na ramena

*v jeskyni je nes.*⁴⁶

Nebo také opakované putování pacholety na královský hrad, kde prodávalo zlatý kolovrat, přeslici i kužel za Dořiny usekané údy a oči.

Ve *Štědrém dni* je úvodní část věnující se svatovečerní pohodě. Dívky předou len s vědomím, že pokud budou pracovité, vybere si je mládenec za ženu.

I přijde mládenec za pilnou pannou,

řekne: Pojd' za mne, dívko má,

⁴⁵ Kytice: Pověsti národní, str. 64.

⁴⁶ Kytice: Pověsti národní, str. 78.

*budiž ty mi ženkou milovanou,
věrným ti mužem budu já.⁴⁷*

Dále se motiv cesty objevuje v části, kdy se dívky vydávají k jezeru, aby mohly vidět budoucího ženicha, což se jim stane osudné. Jedna z nich se provdá, druhá zemře.

Významný motiv poutníka a cesty je obsažen v básni *Záhořovo lože*. Nejprve se dočítáme o cestě mladého poutníka, který přichází k obrazu Krista, jehož rozepjaté ruce ukazují do dvou stran. Východní strana směřuje k bráně nebeské, západní pak k bráně do pekel, což je cílem poutníkovy tažení. Dále dochází k setkání se Záhořem, kde by poutníkovy cesta skončila smrtí. Sám Záhoř mu říká:

*Hoho, do pekla? Netřeba ti kroků,
sám tě tam dopravím, nevzdechneš ani! -
Však a se naplní můj počet roků,
přijdu snad za tebou také na snídání!“⁴⁸*

Před smrtí poutníka zachránila úmluva, že Záhořovi přinese zprávy z pekla. Poutník splnil, co slíbil. Záhoř se zalekl a zalitoval svých činů, prosil poutníka, aby mu ukázal, jak se svému trestu vyhnout. Ten mu poradil cestu k božimu odpuštění. Mnoho let se Záhoř vyznává ze svých činů a čeká na příchod poutníka. Teprve po devadesáti letech dojde ke společnému setkání a také k vstoupení obou do nebes.

I v ostatních baladách nacházíme motiv cest, např. v *Kytici*, kdy přicházejí dítky každé ráno a hledají svou matku, další motiv nacházíme ve verších, ve kterých se mluví o pověstech: „(...)komu mám tebe přinést?“⁴⁹ a „do širých zemí cestu ti ukážu, kde příbuznou máš rodinu“.⁵⁰ V *Holoubkovi* jde plačící vdova trasou, kterou naposledy doprovázela svého manžela při jeho poslední cestě. V dalších verších se tato cesta mění ve „veselejší“, protože zde potká nového muže. Ve *Vodníkovi* nechce pustit démon dívku za svou matkou, neboť nevěří jejím slibům.

*Nezbraňoval bych ti já
k matce tvou chůze;*

⁴⁷ Kytice: Pověsti národní, str. 89.

⁴⁸ Kytice: Pověsti národní, str. 116.

⁴⁹ Kytice: Pověsti národní, str. 13.

⁵⁰ Tamtéž.

*ale liché myslí ženské
obávám se tuze!*⁵¹

Vodník přeci jen podlehne prosbám a dívku pustí, aby mohla navštívit svou matku. Matka však dceru natolik ovlivní, že se již dcera k vodníkovi nevrátí. Dále bychom mohli zmínit odcházení duše z ženina těla do podoby stromu či květiny, a odchod manžela pro radu, na lov či do služby pro krále (*Vrba, Lilie*). I v *Dceřině kletbě* se dívka chce vydat „hledat květu toho, kterýž snímá viny mnoho“.⁵² Balada *Věštyně* nám prozrazuje například to, že „z nebeť přichází věští duch“⁵³ nebo že „jisté a pevné jsou osudu kroky, co má se státi, stane se“.⁵⁴ Přichází také mnoho dalších, konkrétních osob (oráč, kníže).

Stejně jako předchozí motivy i cesta patří k těm opakovaným. Můžeme však rozlišovat dva odlišné významy tohoto motivu. První z nich je tzv. krajnost, cesta života ve smyslu osudu, který předem určuje náš život. Druhou podobu tohoto motivu můžeme chápat jako součást bližšího určení prostoru.

Vedle motivu vody (větru) je motiv cesty dynamizujícím prvkem jinak statické *Kytice z pověstí národních*. Můžeme se všimnout, že Erben oslabuje použití sloves, velmi časté je nahrazení sloves citoslovci, např. „a na okénko *ťuk, ťuk, ťuk*“.⁵⁵ Cesta a putování vnáší do díla dynamiku a vytváří protiklad k další dynamice – trestu. Ten je abstraktní, chápeme ho jako duchovní záležitost, zatímco cesta je zcela konkrétní.

Všechny tyto zmíněné motivy vytvářejí celek velmi výrazně podporující etičnost Erbenových názorů, požadavků a soudů.

Erben a pohádky

Prozatím jsme se věnovali Erbenovi hlavně jako baladikovi, „avšak Erben vynikl i jako badatel na poli folkloristiky a etnografie“.⁵⁶ Jeho velkým zájmem byl sběr lidových písní a pohádek. Sám se tomuto sběru věnoval již v mládí na Jičínsku, ve svém rodném Miletíně. Do sběru lidového folkloru zapojil i rodinu, např. otce Jana Erbena, první manželku Betyнку Mečířovou nebo přátele, mimo jiné například Karla Boleslava Štrocha, Josefa

⁵¹ Kytice: Pověsti národní, str. 141.

⁵² Kytice: Pověsti národní, str. 162.

⁵³ Kytice: Pověsti národní, str. 165.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Kytice: Pověsti národní, str. 46.

⁵⁶ Slovanské bájesloví str. 21.

Frantu Šumavského, Antonína Rybičku a další, díky nimž získal velké zásoby pohádkových látek.⁵⁷ Některé pohádky mohl získat i od „začátečnice“ Boženy Němcové, avšak Erben je po přečtení odmítl s tím, aby na nich autorka pracovala a posléze je vydala sama. Pouze látku o Zlatém kolovratu si od ní „vyprosil“.

Kromě přátel, kteří mu takto pomáhali s písemnými doklady lidové tvorby z různých koutů české země, Erbenovi vypomohl také další člověk, František Palacký. Ten se nejprve snažil získat pro Erbena finance od Matice české a Vlasteneckého musea, aby mohl cestovat po Čechách a studovat folklor. Tento plán Palackému nevyšel, a tak doporučil Erbena k práci v neprobádaných venkovských archivech. Tento průzkum šel k vydání staročeského diplomatáře.⁵⁸

Díky této Erbenově ustavičné práci mohla postupem času vzniknout díla, mezi něž patří například *Písně národní v Čechách*, *Prostonárodní české písně a říkadla* či *Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních*.

Při své práci byl ovlivněn tvorbou německých pohádkářů, bratrů Jakoba a Wilhelma Grimma, především jejich metodou srovnávání pohádek domácích s pohádkami jiných národů, díky čemuž se dostali k jejich původní prvotní formě. Bratři Grimmové předpokládali, že především nižší vrstvy (vesnický lid) si uchovaly povědomí o pozůstatcích zvyků a představ z pohanských časů.⁵⁹ I Erben se po jejich vzoru snažil v pohádkách hledat pohanský základ. „*Vzdělaný badatel, odstraniv literární nános tisíciletí, může proniknout až k jejich původnímu jádru mytickému, jež hledáno v symbolickém zobrazování jevů přírodních.*“⁶⁰ K pohádkám přistupoval jako k „*nejvýraznějšímu projevu lidové slovesnosti, tvořené prózou*“.⁶¹ Spatřoval v nich „*doklad samorostlé lidové fantazie, příznačné pro specifickou národa*“.⁶²

Práci na vydání českých pohádek mnoho let odkládal ať už z důvodu pracovní vytíženosti, studování slovanské mytologie, vědecké práce či práce na jiných dílech. Znovu se k ní vrátil až v 50. letech po vydání *Kytice z pověstí národních*. Bohužel jeho snahu

⁵⁷ Slovanské bájesloví str. 13.

⁵⁸ Karel Jaromír Erben, str. 39.

⁵⁹ Slovanské bájesloví, str. 24.

⁶⁰ Karel Jaromír Erben, str. 139.

⁶¹ Karel Jaromír Erben: Studie s ukázkami z díla, str. 63.

⁶² Tamtéž.

o vydání přerušila smrt. Po této tragické události se vydání *Českých pohádek* ujal Václav Tille v roce 1905.⁶³

Erbenovy pohádky mají podobný ráz jako jeho balady. Stejně jako v *Kytici z pověstí národních* můžeme v pohádkách najít přísný řád: „*Jen co dobré a krásné jest, to staré heslo národní klasičnosti Erbenovy, má právo na život.*“⁶⁴ Zatímco balady odrážejí jeho etický názor, že člověk nese odpovědnost za své činy a porušení se trestá, v pohádkách je důležité vítězství dobra nad zlem. Zlo musí být poraženo, potrestáno, což potvrzuje i Julius Dolanský: „*Odráží-li se vůbec v lidových pohádkách nezdolná víra, že dobro vítězí nad zlem a zlo bývá vždycky poraženo, vtěloval Erben tento optimismus také do svých pohádek tím uvědoměleji, že je psal v mimořádně těžké době reakčního absolutismu. Snažil se bojovat i pohádkami proti obecné skleslosti a udržovat naději na lepší budoucnost.*“⁶⁵ Stejně tak jsou v obou dílech obsaženy obdobné motivy.

5. Smrt

Zatímco v Erbenových baladách je smrtí potrestán každý, kdo se byť sebeméně proviní, v pohádkách nacházíme jiné pojetí tohoto motivu. Smrt může potkat každého, ale pouze pozitivní postavy, mající určitou etickou úroveň, mohou opět ožít, zatímco negativní postavy smrt nenávratně pohltní. *České pohádky* nejsou tak kruté jako např. ty grimmovské. Erben se ve svých pohádkách snažil krutost omezovat. Smrt je v několika případech známá pouze z příkazu krále či jako domluva mezi bratry. Erben její provedení detailněji nepopisuje, snad jen v některém případě je smrtelné zranění popsáno blíže. Například v pohádce *Dvojčata* je smrt draka blíže popsána takto - „*krev z něho valila se jako řeka.*“⁶⁶

V pohádkách je také motiv smrti často doplněn některým kouzelným či fantastickým motivem, např. živá a mrtvá voda, kouzelný proutek, draci, Otesánek apod. Erben rád zesiluje funkci těchto motivů, až k fantastické vizi, např. co Otesánek všechno „sežere“, jak se kaše valí až na náves, kam až se Dlouhý vytáhne. V *Kytici z pověstí národních* jsme se s kouzelným motivem setkali pouze ve *Zlatém kolovratu*, kdy stařeček oživil zabitou

⁶³ Karel Jaromír Erben, str. 160.

⁶⁴ Karel Jaromír Erben, str. 169.

⁶⁵ Karel Jaromír Erben: Studie s ukázkami z díla, str. 332-333.

⁶⁶ *České pohádky*, str. 94.

Doru pomocí živé vody. Dále ve sbírce balad docházelo např. k smrti udušením, rozsekáním, otravě, ubitím či utonutím. V některých případech je smrt pouze domnělá, hrozící či není nijak blíže popsána. I v pohádkách takovýto motiv můžeme najít.

Hrozící smrt nacházíme například v pohádce *O kohoutkovi a slepičce*. Aby slepička zachránila před smrtí lakomého kohoutka, jenž sezobl oříšek, aniž se o něj se slepičkou rozdělil, musela splnit několik úkolů. Nejprve studánka chtěla donést šátek od švadlenky. Ta na oplátku chtěla střevíčky od ševce, ten zas štetinu od svině. Svině chtěla mláto od sladovníka. Sladovník smetanu od krávy. Kráva nechtěla smetanu dát dřív, než jí slepička přinese travičku z louky. Protože měla slepička kohoutka velmi ráda, vydala se k louce, kde poprosila nebičko o rosu. To její prosby vyslyšelo, a tak mohla dát krávě travičku, ta zase smetanu sladovníkovi, až postupně přinesla všem to, co si přáli. A když přinesla studánce šátek, dostala vodu, díky které zachránila kohoutkovi život. Kohoutek se od té doby vždy rozdělil.

Matka z pohádky *Mrnečku, vař!* vyvolala nezvládnutelné síly. Podobnou situaci jsme mohli vidět v *Kytici z pověstí národních*, např. v baladě *Vodník* či *Polednice*. Matce se již nechtělo déle čekat na svou dceru, jež prodávala vajíčka na trhu. Rozhodla se, že si navaří kaši z kouzelného hrníčku sama. Během toho, co si matka běžela pro miskou a lžící, valila se kaše již ze stolu. V tomto zmatku matka zapomněla na zaklínadlo, kterým by hrníček zastavila. Před přibývajícím kaším se ukryla na půdu. Naštěstí se dcera již vracela a hrníček zastavila.

I rarášovi a šetkovi hrozila smrt ve stejnojmenné pohádce. Šetek je mytologická postava představující domácího bůzka, který je pomocníkem a ochranitelem⁶⁷, často ale také škodí či žaluje na děvečky a pacholky. V pohádce se setkáváme s případem, kdy po něm nejprve mladý sedlák hodil polínko s domněním, že raráš zasáhne a zabije, ale raráš stihl uskočit a dal sedlákovi za vyučenou. V dalším případě dívky nejprve popálily raráša za trest horkou vodu, poté ho chlapci shodili ze žebříku, když provokoval psy a ti ho málem roztrhali.

Další, kdo mohl přijít o život, je Smolíček v první variantě *Jezinek*. I přes opakované varování jelena, aby nikoho nepouštěl do domu, nezodpovědný Smolíček otevřel dveře třem jezinkám. Ty si ho unesly do svého sroubku. Vykrmily, a když si myslely, že je dostatečně tučný, přiměly ho, aby vystrčil prstíček, do kterého ho řízly. Usoudily, že je již

⁶⁷ Slovanské bájesloví, str. 113.

čas, aby si Smolíčka upekly. Smolíček plakal, prosil, vzpomněl si i na jelena, kterého zkusil naposledy zavolat. Naštěstí ho tentokrát jelen uslyšel a zachránil ho.

Motiv sněžení nacházíme i v dalších pohádkách, např. *Otesánek*, která je celá vystavěná na tomto motivu. Otesánek nejprve snědl matku, otce, poté se vydal do vesnice. Zde potkal děvečku s trakařem jetele, sedláka i s koňským vozem, pasáka s prasaty, ovčáka s jehňaty a všechny je snědl. Chtěl sníst i babičku, avšak ta ho hbitě uhodila motyčkou do břicha. Rozpárala ho, a tím všechny zachránila. Motiv sněžení je také v pohádce *Tři zlaté vlasy děda Vševěda*, kde hrozí Plaváčkovi. Ten se musel vydat na zámek, ve kterém bydlí děd Vševěd. Vševěd je zde představován ve smyslu slunce či boha vševidoucího, tudíž vševědoucího. Postupem dne se proměňuje. Ráno je pacholátkem, odpoledne mužem a večer, když se vrací do svého zámku, je z něj starý děd. Pokud by děd Plaváčka ve svém zámku našel, upekł by si ho a snědl. Záchranou pro něj byla jedna z jeho kmoter, matka děda Vševěda, která ho ukryla do prázdné kádě, a tak mohl Plaváček splnit králův úkol.

Se smrtí se setkáváme i v případě, pokud by hrdina nesplnil zadaný úkol.

V pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* hrozila princovi a tovaryšům smrt, pokud by po dobu tří večerů neuhlídali princeznu uvězněnou v moci černokněžníka, kterou si princ vybral jako svoji nevěstu, aby splnil přání svého otce dříve, než král zemře. Černokněžník by je proměnil v kámen stejně, jako to udělal i s ostatními, kteří se pokoušeli vysvobodit princeznu, ale neuspěli. Tím, že úkol splnili, zachránili nejen sebe a princeznu, ale i zkamenělé osvoboditele.

Princ v pohádce *Pták Ohnivák a liška Ryška* musel splnit několik úkolů. Pokud by v nich neuspěl, přišel by o hlavu. Jedním z úkolů bylo poznat dceru královny ze zámku v černém moři, na kterou ukázal již předchozí den, neboť královna tušila, že mu s prvním výběrem někdo pomohl. Pomocí mušky poznal tu pravou, tudíž byl jeho život zachráněn. Následoval ještě jeden úkol, a to vylovit sítkem vodu z rybníka. Naštěstí získal od zlatovlasé panny radu, díky níž se mu podařilo splnit úkol a zachránit si život.

Král si ve *Zlatovlásce* nechá uvařit hada a poručí, že nikdo nesmí ochutnat. Pokud někdo tak učiní, přijde o hlavu. Jelikož Jiřík tento zákaz porušil, čekají ho další úkoly, jimiž si král potvrdí své domněnky. Například má králi nalít číši vína, ale nesmí ani přelít, ani nedolít, jinak by přišel o hlavu. Jiřík je vyrušen, ani tento příkaz či úkol nesplní. Král mu chce ušetřit život, pokud mu přiveze Zlatovlásku, ale i když tento úkol již splní, král ho

stejně nechá popravít. „*Chtěl jsem tě sice dát oběsit pro tvou neposlušnost, aby tě krkavci snědli, ale žes mi tak dobře posloužil, dám ti jen sekyrou hlavu srazit a pak tě dám počestně pochovat.*“⁶⁸

Díky Zlatovlásce, která si vyprosila jeho tělo a pokropila jej nejprve mrtvou a poté živou vodou, mohl Jiřík opět ožít. Král zatoužil omládnout a zkrásnět jako Jiřík, proto poručil, aby mu sřali hlavu a poté jej pokropili živou a mrvou vodou. Nejprve kropili živou vodou, až ji všechnu vykropili a králi již nebylo pomoci.

Také některé další postavy jsou před smrtí zachráněny, i když nesplní svůj úkol či slib, ačkoliv některé smrt později stejně dožene.

Bratři z pohádky *Živá voda* dali otci slib, že mu přivezou živou vodu, aby si s ní vyléčil nemocné oči. Nejstarší a prostřední bratr svůj úkol nesplnili. Dorazili do velikého města, v němž prohráli svůj život v kostkách. Nebýt jejich nejmladšího bratra, který projížděl městem zrovna ve chvíli, kdy je vedli na šibenici, přišli by bratři o život.

Bratři smrti stejně neunikli, neboť nebyli čestní. Svého nejmladšího bratra podvedli. Nevědomky mu vyměnili živou vodu pro otce za otrávenou. Jejich zrada vyšla najevo až při cestě za vysvobozenou královnou, která si vyžádala návštěvu svého zachránce u jejich otce. Oba bratři zvolili nesprávný most, čímž se prozradili. Za jejich činy je nechala královna zazdít do věže, kde zemřeli.

Nejmladšího syna nechal zazdít jeho otec, neboť netušil, že byl syn podvedený, a tudíž nevinný. Prince zachránil před smrtí vlk. Tento vlk nebyl nikdo jiný než převtělená duše nebožtíka, jehož tělo bylo vhozeno v příkopu na výstrahu pro projíždějící. Princ za něj zaplatil dluh, díky čemuž mohl být nebožtík pohřben.

Motiv zazdění nacházíme i v pohádce *Tři přadleny*. Královnu zaujala píle Lidušky a vzala si ji k sobě na zámek. Tam jí dala za úkol upríst tři pokoje plné lnu. Pokud tento úkol splní, dá jí královna svého syna za manžela. Třetího dne, když nebylo stále nic upředeno, hrozila královna Lidušce vyhladověním v tmavé věži plné žab, hadů a štírů, pokud nezačne příst. Protože byla Liduška převelice líná, dlouho u kolovrátku nezůstala. Záchranou pro ni byly tři staré ošklivé babice, které za slib, že je pozve na svou svatbu, upředly len za ni.

⁶⁸ České pohádky, str. 72.

Podobný motiv nacházíme také v pohádce *Drak dvanáctihlavý*, kdy král nechal zazdít nepoctivého kočího, který se vydával za zachránce princezny ze spárů dvanáctihlavého draka, a tudíž mu měla náležet odměna - sňatek s princeznou. Draka ale ve skutečnosti porazil myslivec. Skutečný zachránce svůj čin dokázal dvanácti vyříznutými dračími jazyky, které si schoval a jako důkaz poté předložil královi.

Motiv zabití draka a následné odměny v podobě sňatku se zachráněnou princeznou se taktéž opakuje v mnoha pohádkách. Například v pohádce *Dvojčata* zabije princ s pomocí svých zvířat a meče Samorostu draka, jemuž měla být princezna obětována, nebo také v pohádce *Živá voda* nejmladší z bratrů porazil draka tím, že mu usekl křídlo, načež se drak zřítíl do moře.

Při vysvobozování ovšem nebyli sami. Pomáhala jim zvířata. Myslivci pomáhala zvířata, která potkal po cestě. Zjevovala se mu postupně, nejprve vlk, poté medvěd a naposledy lev. Zpočátku je chtěl zastřelit, ale zvířata se mu svěřila, že je bude ještě potřebovat. Myslivec je ušetřil a vzal s sebou na cesty. Princi z pohádky *Dvojčata* pomáhal jeho kůň Bělouš a pes Hnědouš. V *Živé vodě* zase vystupuje vlk, kterého chtěl princ také nejprve zabít, ale vlk mu byl celou velmi nápomocen. Nejprve ho odvezl do stříbrného zámku, dal mu cenné rady a zachránil ho před vyhladověním.

Pomoc zvířat si vysloužil jejich záchranou také Jiřík z pohádky *Zlatovláska*. Po své cestě zachránil mravence z hořícího mraveniště, mladé krkavce, pro které zabil svého koně, aby je zasytil, a také zlatou ryбку. Ti všichni mu pomohli splnit úkoly. S úkoly jsou spojena i další zvířata z této pohádky. Jsou jimi pavouk, kterého Jiřík pokapal mrtvou vodou, čímž zachránil mouchu, kterou naopak pokapal živou vodou, za což mu pomohla vybrat správnou pannu. Dále se zde objevují zvířata, díky nimž je Jiřík prozrazen, že ochutnal rybu, např. mouchy v kuchyni, hejno hus, koně, již si mezi sebou povídali o starém králi, kvůli kterému nemůže jeden z nich skákat, neboť by král mohl spadnout a zlomit si vaz, nebo ptáčci, kteří vletěli do místnosti, ve které Jiřík naléval víno králi.

Ani Liška Ryška nezůstala nic dlužna nejmladšímu bratru, který se s ní jako jediný rozdělil o jídlo. Nejprve mu pomohla získat zlatovlasou pannu, poté koně Zlatohříváka a nakonec i ptáka Ohniváka. Pomocí živé vody, kterou jí přinesla vrána, aby ochránila své liškou lapené mládě, se jí podařilo oživit bratra poté, co ho rozřezali na kousky jeho bratři. Ti tak učinili, neboť nechtěli, aby získal půl království právě on. Za jejich hrůzný čin je

nechal král popravít. Kromě lišky pomohla princovi i zlatá muška, která mu poradila s výběrem správné panny.

V pohádce *Jirka s kozou* se Jirka vydal na královský hrad, aby se pokusil rozesmát princeznu. S pomocí kozy ovázané pentlemi, která k sobě během cesty připoutala nejen lidi, ale také býka, se mu to podařilo. Tím, že ji rozesmál, vysloužil si její ruku.

S motivem zvířat je spojen také motiv smrti. A to např. již zmíněné zabití koně pro krkavce. Podobný motiv nacházíme i v jedné z verzí pohádky *Raráš a šetek*, ve které raráš zabije koně, aby mohl prodat jejich kůže koželuhovi a za utržené peníze koupit nové. Kromě tohoto motivu je zde hrozba utopení správce schovaného v almaře, který se však vykoupí sto dukáty. Kvůli zvířatům je také omezená moc některých kouzelných motivů, např. na prameni studny s živou vodou sedí žába, strom s omlazujícími jablky „užírá“⁶⁹ had.

Některé pohádky jsou postavené pouze na vystupování zvířat. Je tomu tak například v pohádkách *O kohoutkovi a slepičce* či *Král tchoř*. Slepice měly svůj prostor, kde mohly hrabat, a svého kohouta, který je řídil. Podobně na tom byly i žáby, kterým ale tento řád přestal vyhovovat, a proto si zvolily nového krále – čápa. Kohouti ani slepice nechtěli být pozadu, také chtěli svého vlastního krále. Na společném sněmu se dohadovali o tom, kdo by měl být králem, ale začali se přít a vzpínat se, neboť každý z nich chtěl panovat. Zvolili si tchoře. Ten byl zpočátku velmi vlídný. Netrvalo dlouho a král tchoř zatoužil po slepičí krvi. Aby nevyplašil své poddané, usmyslil si najít na někom vinu, aby ho mohl potrestat smrtí. Tchoř zabíjel své poddané ukousnutím hlavy a vysátím jejich krve.

Dalším výrazným motivem v *Českých pohádkách* je motiv utopení. Již jsme zmínili možné utopení v pohádce *Raráš a šetek*. Utopení nacházíme i v druhé verzi *Jezinek*, kdy jsou neposlušné panny Jezinky vhozeny do řeky, neboť nepřinesly správné oči. Utopený měl být v pohádce *Tři zlaté vlasy děda Vševěda* i synek uhlíře Plaváček, neboť si král nepřál, aby se Plaváčkova sudba naplnila. Když po letech zjistil, že se Plaváček neutopil, poslal ho král se vzkazem na svůj hrad, kde měl být Plaváček probodnut mečem. Ani toto zabití králi nevyšlo. V pohádce *Jabloňová panna* vystupují dívky zakleté do plodu jabloně. Král rozřízl první jablko a objevila se před ním krásná panna, která ho prosila o vodu. Král s sebou ale žádnou neměl a panna zmizela. Totéž se opakovalo i u druhého jablka. Třetí jablko si král nechal na později, až bude u vody. Když konečně dorazil k prudké a hluboké

⁶⁹ České pohádky, str. 46.

řece, rozřízl jablko a znovu se objevila panna krásnější než obě předchozí. Když poprosila o vodu, pokropil ji a panna již nezmizela. Král jí byl okouzlen a věděl, že bez ní nemůže žít. Jelikož byla nahá, zapůjčil jí svůj plášť a poprosil ji, ať na něj zde počká. Mezitím, co odjel na hrad, aby připravil kočár, přišla za pannou ošklivá babice. Sebrala jí plášť a shodila ji do řeky, aby se za ni sama mohla vydávat a stala se sama ženou krále.

Zatímco v pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* pouze hrozilo zkamenění prince a tovaryšů, v pohádce *Dvojčata* k tomu druhu smrti došlo. Král se vydal za světlem, které vídal během tří nocí. Cesta lesem byla dlouhá. Čím byl blíž, tím se záře vytrácela. Rozhodl se zahřát u ohně, když v tom přišla stará babice. Požádala ho, zda může odehnat koně i psa od ohně, aby se také mohla ohřát. Švihla je svým proutkem a zkameněli. A než se král nadál, byl také zkameněn. Naštěstí se ho jeho bratr rozhodl hledat a podařilo se mu ho zachránit. Stařenu za svůj čin čekala smrt utnutím hlavy.

I v pohádce *Rozum a Šťěstí* hrozilo Váňovi utnutí hlavy, neboť urazil krále tím, že trval na královském slibu, díky němuž mu náležela ruka princezny. Na poslední chvíli ho zachránilo Šťestí, které mu vstoupilo do hlavy. Katův meč se rozlomil, a než stačili přinést další, přijel král, kterému již nevadil prostý původ ženicha. Namísto Vaňkovi nechal král hlavu useknout rádcí, který prosazoval Vaňkovu smrt.

Méně často jsme se mohli setkat s motivem zastřelení.

Takový osud měl čekat Jirku v pohádce *Jirka s kozú*, neboť zámečtí slyšeli, jak Jiří vyprávěl: „*Och, já se nebojím; kerak mně tepřiva bulo dvanáct let, já sem jich zabjil jednu ranú dvanáct.*“⁷⁰ Rozhodli se tedy, že bude nejlepší, když ho zastřelí, avšak Jiří měl pomocníka, který, když vytáhl palec z lahve, dostříkl sto mil, všechny střelce zastříkl, až nic neviděli.

Zastřelena byla také holubička v *Jabloňové panně*. Ta létala za králem a vyzradila mu, čeho se dopustila jeho žena - stará babice, která pravou nevěstu utopila. Když se babice o holubici dozvěděla, nechala ji zastřelit. Poté ji roztrhala na kusy a spálila v peci. Stejný osud poté čekal i ji samu, když se král znovu setkal se svou jabloňovou pannou, která mu vyzradila celou pravdu o zlé babici a jejích činech.

⁷⁰ České pohádky, str. 112.

V pohádkách se taktéž objevují postavy vdov, zemřelých matek, mrtvého dlužníka převtěleného do podoby vlka či starých králů.

Dále Erben pracuje například s popisem panny, která je „*smutná a bledá, jako by byla vstala z hrobu*“.⁷¹ Princ pozná z nože zapíchnutého do dubu, že „*bratr není ani živ, ani mrtev*“.⁷²

Motiv smrti je v pohádkách, oproti *Kytici z pověstí národních*, kde je smrt chápaná převážně jako rozsudek, rozšířen o několik dalších funkcí.

Smrt zde můžeme chápat jako definitivní řešení, tzn. ukončení života bez vnějších příčin. V tomto případě není smrt nijak blíže objasněná, jde tedy o pouhé konstatování. Takto chápaný motiv není v *Českých pohádkách* příliš častý. Nacházíme ho především v pohádkách, ve kterých vystupují králové. Ti jsou často popisováni jako velmi staří a nemocní, „nad hrobem“, vyhlížející svou brzkou smrt, nebo také chřadnou. Takový král je také v pohádce *Pták Ohnivák a liška Ryška*, králi začalo „*vadnout srdce*“⁷³, neboť by rád vlastnil ptáka Ohniváka. Jeho nejmladší syn ho pro něj získá. Na konci příběhu se dozvídáme, že za tento čin dostal princ půl království, druhou polovinu získal po smrti svého otce, krále. V pohádce *Tři Zlaté vlasy děda vševěda* umírá matka po porodu syna.

Dále můžeme definovat smrt jako zkoušku. Tento motiv nacházíme nejčastěji ve spojení s motivem cesty nebo také s plněním úkolu. Dlouhý, Široký a Bystrozraký musí po tři noci uhlídat královnu, dále například každý z bratrů se v pohádce *Pták Ohnivák a Liška Ryška* setkali po cestě s liškou, první dva ji chtěli zastřelit, čímž si také odehnali „štěstí“, neboť jim liška mohla být nápomocná při splnění úkolu. Podobný „scénář“ nacházíme také v pohádce *Drak dvanáctihlavý*, kde myslivec chce zastřelit zvířata, která mu nakonec pomohou přemoci draka. Podobně je tomu i v pohádkách *Zlatovláska*, kdy musel Jiřík splnit úkoly, aby získal Zlatovlásku pro svého krále, *O Třech přadlenách*, musela Liduška upříst mnoho lnu, jinak by byla zazděná do věže atd.

Třetí možností je smrt jako hrozba. S takto chápaným motivem jsme se mohli setkat v mnoha pohádkách. Postava je před smrtí zachráněna další osobou. Slepíčka zachránila kohoutka, matku dcera, vracející se z trhu, Smolíčka jelen. Princů pomohli při plnění úkolů

⁷¹ České pohádky, str. 28.

⁷² České pohádky, str. 96.

⁷³ České pohádky, str. 50.

tří tovaryši, díky nimž přežil. V pohádce *Tři zlaté vlasy děda vševěda* hrozila Plaváčkovi smrt dokonce několikrát (utopení, poprava mečem, získání tří zlatých vlasů), ale osud tomu chtěl jinak. Takto bych mohla postupovat téměř každé pohádky. Je důležité zmínit, že smrti vyváznou pouze pozitivní postavy, které mají šanci napravit své chování.

Poslední a shodná s baladami je smrt jako trest. Na rozdíl od předchozího pohledu jsou smrtí potrestány osoby, které se něčím provinily, nejčastěji někoho zabily, např. bratři zabili nejmladšího z nich, aby nezískal království on, babice zabila dívku, aby se sama mohla vdát za prince. Král musel do konce života převážet na jezeře, neboť chtěl zabít Plaváčka, aby změnil sudbu, kterou slyšel. Dále se jedná o postavy, které podváděly, vydávaly se za zachránce, nálezce. Vždy je smrtí potrestaná osoba, která se chovala amorálně, v rozporu s řádem.

6. Strom, voda

Společným motivem pro obě Erbenova díla je motiv živé vody. Zatímco v *Kytici z pověstí národních* se tento motiv objevil pouze jedenkrát, v pohádkách má kouzelný motiv vody vyšší četnost. Motiv živé vody patří k jedinému prostředku oživení.

Poprvé se s tímto motivem setkáváme v pohádce *Tři zlaté vlasy děda Vševěda*. Plaváček při své cestě do zlatého zámku navštíví město. V tomto městě je kouzelná studna, která omlazuje staré, uzdravuje nemocné a oživuje mrtvé. Již dvacet let z ní voda neteče, a proto měšťané poprosí Plaváčka, aby se zeptal děda Vševěda, proč tomu tak je. Díky jeho radě se dozvedí, že na prameni sedí žába. Pokud žabu zabijí a studnu vyčistí, pramen opět poteče.

Pomocí živé vody se podaří lišce oživit prince v pohádce *Pták Ohnivák a liška Ryška*.

V pohádce *Dvojčata* musí stará babice oživit ty, které nechala zkamenět svým proutkem. Pomocí mrtvé a živé vody se podaří lišce Ryšce spojit části těla a oživit nejmladšího bratra, jenž jako jediný splnil slib. Starší bratry zlákala vidina zbohatnutí a prohráli svůj život v kostkách.

Také v pohádce *Zlatovláska* je motiv živé a mrtvé vody. Jiřík ji musí nejprve získat jako jeden z úkolů v křišťálovém zámku. Krkavci mu ji přinesou v tykvicích, aby se mu odvděčili za záchranu jejich života. Pomocí mrtvé vody zabije pavouka, který se zrovna chystal zabít mouchu, tu naopak Jiřík oživí. Ona mu za odměnu pomůže při splnění dalších

úkolů. Naposledy se s motivem živé a mrtvé vody v této pohádce setkáváme na samém závěru, kdy král nechá Jiříka popravit. Jeho tělo si vyžádá Zlatovláska a pomocí obou vod ho přivede k životu. Král, jenž chce také omládnout a zkrásnět jako Jiřík, poručí, aby mu také sťali hlavu a aby ho následně oživili. Král takové štěstí jako Jiřík neměl a oživnout se mu nepodařilo.

Motiv živé vody nacházíme i ve stejnojmenné pohádce. Bratři chtějí pomoci svému otci, který trpí bolestí očí, a proto se vydávají pro živou vodu, která by ho mohla vyléčit. Pouze nejmladší se dostane až do stříbrného zámku, na jehož nádvoří jsou dvě studnice. V jedné je voda živá, v druhé mrtvá. Na zpáteční cestě se setká se svými bratry, kteří ho podvedou a místo lahvičky s živou vodou mu podstrčí vodu otrávenou.

Kromě studánek s živou vodou se setkáváme v pohádkách i s motivem obyčejných studánek, například v pohádce *Jirka s kozú* musí Jirka přinést do minuty koflík vody ze studny vzdálené sto mil. To se mu podaří za pomoci přátel, které potkal po cestě na královský hrad. Jeden z nich dokáže ujít jedním krokem sto mil, splnit úkol se tedy vydal on, jenomže si u studny zdříml, a tak musel zakročit další přítel, který dokáže, když vystrčí prst z láhve, dostříknout sto mil. Proudem ho vzbudil a on se vrátil ve stanoveném čase.

Slepička z pohádky *O kohoutkovi a slepičce* žádala studánku o trochu vody pro svého kohoutka, který je na tom zle poté, co sezobl oříšek, aniž se rozdělil se slepičkou. V pohádce *Hrněčku, vař!* musela dcera jít místo matky na jahody. Když jich měla natrháno dostatek, rozhodla se nasytit u studánky. V tom se objevila stařenka vypadající jako žebračka. Postěžovala si dívce, že má velký hlad. Ta neváhala a rozdělila se. Za odměnu darovala babička dívce kouzelný hrneček.

V poslední pohádce sbírky se chodily divé ženy koupat do studánky Litoše. Holeček se do jedné z nich zamiloval a odnesl si ji k sobě domů. Díky kouzelné vodě z této studny, zachránila divoženka Holečkovi úrodu obilí, neboť při pohlédnutí na nebe viděla, že přijde krupobití, jež by úrodu zničilo. Nechala úrodu obilí sklídit, i když klasy ještě nedozrály, a rosila je vodou nabranou z oné studánky, u které ji Holeček našel.

Někteří hrdinové hledají vody k osvěžení. Je tomu tak například v pohádce *Jabloňová panna*, kde vystupuje žiznivý král hledající vody. Král z pohádky *Tři vlasy děda vševěda*

kvůli žízni zavítá k rybáři, kde se dozví pravdu o chlapci, který se narodil uhlíři a o kterého se měl král postarat.

Již jsme zmínili motiv vody vracející život, některé postavy ve vodě o ten svůj přijdou. Jedná se například o *Jezinky*, které neuposlechly a nedonesly správné oči. Za trest jsou vhozeny do řeky. O život měl přijít i synek uhlíře, neboť si král nepřál, aby se vyplnila sudba - *Tři zlaté vlasy děda Vševěda*. V *Jabloňové panně* zmizely osvobozené panny, neboť král neměl vodu, kterou by je mohl polít. Pouze u třetího jablka vyčkal, až bude v blízkosti vody. Když jablko rozřízl a zjevila se nejmladší panna, pokropil ji a již mu nezmizela. Zanechal ji na břehu, aby se pro ni zanedlouho vrátil, ale během jeho nepřítomnosti ji shodila zlá babice do hluboké řeky. I drak se v pohádce *Živá voda* zřítí do moře poté, co mu princ usekne křídlo.

Společným pro obě díla je také motiv vody jako toků či vodních ploch. Na rozdíl od *Kytice z pověstí národních* se v pohádkách vyskytuje i moře, které je většinou doprovázeno motivem cesty či úkolem, který musí hrdina splnit.

V pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* zmizí princezna z pokoje. Tovaryšům se jí podaří objevit v podobě prstenu na dně moře. S pomocí Širokého, který vypije moře, prsten vyloví a donesou zpátky na hrad dříve, než se objevil černokněžník. *Pták Ohnivák a liška Ryška* obsahuje motiv moře v situaci, kdy nejmladší princ doputuje až k černému moři, v jeho blízkosti se nachází zámek mořské královny, ve kterém žije zlatovlasá panna.

Ve *Zlatovlásce* doputuje Jiřík až k moři, kde se hádají rybáři o rybu. Jiřík jim ji zaplatí a vypustí zpět do moře. Přes moře se poté dostane za Zlatovláskou, kde jedním z úkolů, které musí splnit, aby mohl Zlatovlásku odvézt svému králi, je vylovit prsten z moře, s čímž mu pomůže zachráněná zlatá rybka.

I Plaváček se dostane k moři, tam se setká s převozníkem, kterému slíbil získat odpověď na otázku, kdy mu skončí služba.

Kromě motivu moře, je velmi častý také motiv rybníků, jezer, potoků a řek.

V některých případech pouze dokreslují krajinu, již musí hrdina projíždět, např. projíždí přes vody brody - *Živá voda*. V pohádce *Pták ohnivák a Liška Ryška* se nejprve nejmladší z bratrů zastaví u potoka, kde si hodlá odpočinout a nasytit se. Zde se mu také ukáže Liška,

kteřá se stane jeho pomocnicí, mimo jiné mu po cestě staví mosty přes vody. Motiv vody se také pojí s jedním z úkolů pro prince, a to vylovit rybník pomocí sítka.

Chudá matka poradí královně, aby si nechala uvařit rybu z královského rybníka, a pokud se rozdělí i s koněm, psem a zbytek zakope, dostane se jí vytoužených dětí - *Dvojčata*.

Jezero je důležitým motivem také v pohádce *Drak dvanáctihlavý*. Princezna má být odvezena k černému jezeru, ve kterém žije drak. Zde měla být obětovaná draku, jelikož na ni vyšel los. Když drak z jezera vylézal, voda se rozpěnila.

Dále se setkáváme podobně jako v *Kytici z pověstí národních* s motivem slz.

V takovéto podobě můžeme motiv nejčastěji najít v pohádkách, ve kterých vystupují princezny. Ty pláčou v případě, že mají být obětovány drakovi. Společně s nimi pláčou a truchlí i poddaní - *Drak dvanáctihlavý*, *Dvojčata*. Velmi často se také slzy objevují, pokud je princezna donucena vzít si falešného zachránce - *Pták Ohnivák a liška Ryška*, *Drak dvanáctihlavý* - nebo pokud její ženich musel odejít - *Tři zlaté vlasy děda vševěda*.

Kromě princezen plakala také královna, když ji přišla chudá matka poprosit o něco k snědku pro svých sedm dětí - *Dvojčata*, syn, jenž pohřbíval svého otce - *Tři zlaté vlasy děda Vševěda*, Liduška, kterou nejprve matka uhodila, neboť Liduška nechtěla pracovat, poté plakala i ve službách královny, neboť musela splnit její úkol, který byl pro línou Lidušku příliš těžký.

V pohádkách nacházíme protikladné varianty motivu vody. Můžeme ji chápat jako zdroj života, ale také jako smrt. Setkáváme se však s problémem dvojího popisu vody. Na jedné straně je popisována jako klidná. U takové nedochází k žádnému nebezpečí. Takové vody slouží často pouze k dokreslení krajiny či obrazu. Na druhé straně ji autor popisuje jako rozbouřenou, tudíž můžeme předpovídat určité nebezpečí. Taková voda má často přívlastky, jako např. tekoucí, hluboká, rozbouřená. Erben také využívá symboliku barev, tak tomu je například, pokud má být princezna obětována draku, je jezero popisováno jako černé.

Stejný přístup nacházíme také u motivu stromu. Je tomu například u lesů, ve kterých „čihá“ nebezpečí, poté jsou tyto lesy popisovány, např. jako temný les, černý les.

Motiv lesa je zde v několika podobách, avšak jejich význam není některak podstatný. Slouží především k vyobrazení prostoru, popř. jeho doplnění. V pohádce *Hrněčku, vař!* nachází matka s dcerou v lese obživu, sbírají jahody, ze kterých si dělají kaši. Smolíček s jelenem i stařeček s Janíkem bydlí pod lesem - *Jezinky*. Král z pohádky *Tři vlasy děda vševěda* jezdil do lesa na lov, díky zbloudění v něm dorazil k chalupě uhlíře a jeho ženy. Les také bývá velmi často místem, kde hrozí nebezpečí, např. v podobě jezinek, zvířat či draka, který když vylézá ze skály, stromy se ohýbají. Mnoho hrdinů projíždí lesem při plnění úkolů či poznávání světa. Pod stromy hledají také hrdinové místo k odpočinku.

Kromě motivů lesa se zde objevují jednotlivé druhy stromů. Jsou jimi např. jedle, na které sedí krkavci, kteří prosí Jiříka o pomoc. Mnoho motivů stromů se nachází v pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*. Z vysoké jedle sundal Dlouhý hnízdo, aby dokázal princovi své schopnosti. Borovice slouží jako „měřítko“ délky, kdy se jeden z tovaryšů natáhl, „až byl třikráte tak vysoký jako nejvyšší borovice v tomto lese“⁷⁴, aby se podíval, kudy je nejkratší cesta z lesa. V posledním případě se princezna vytratila z pokoje, ačkoliv ji celou noc hlídali. Objevil ji Bystrozraký, jenž ji poznal proměněnou v žalud rostoucím na vzdáleném dubu. Dub má úlohu také jako orientační místo, kde se musí rozdělit cesta v pohádce *Dvojčata*, kromě orientace bratři do dubu zapíchnou své nože, aby poznali, co se s druhým bratrem děje. Posledním stromem je jabloň objevující se v několika pohádkách, ve všech jsou to stromy mající neobyčejné plody. V prvním případě se jedná o jabloň, která přestala plodit omlazující jablka. Plaváček je pověřen úkolem zjistit od děda Vševěda, proč tomu tak je a co mají měšťané udělat proto, aby se na stromě jablka opět objevila. Synové měli ochránit strom plodící zlatá jablka před zlodějem, ptákem Ohnivákem. Potřetí se jabloň objevuje v pohádce *Jabloňová panna*, kdy jsou do plodů tohoto stromu zakleté princezny. Pokud princ jablko tak krásné, že krásnější doposavad neviděl, rozřízne, zjeví se mu zakletá panna. Tu osvobodí pouze tím, že ji pokape vodou.

V pohádkách se také objevuje motiv proutků. V pohádce o jezinkách posloužily zelené ostružinové proutky Janíčkově. Ten si je ukryl pod klobouk. Když ho jedna z jezinek chtěla učesat a tím uspat, aby mu mohla oči vydloubat, svázal jí proutkem ruce. Zbylé dvě jezinky ji chtěli vysvobodit, a při jejich snaze je svázal také. Díky tomu získal Janíček oči pro starouška, který mu dal práci.

⁷⁴ České pohádky, str. 30.

Dále se setkáváme s proutkem jako znamením. Bratři vydávající se pro ptáka Ohniváka, zasadí na rozcestí každý svůj proutek. „*Dejme si tu na tom místě nějaké znamení, kdo se dříve vrátí, aby věděl, co se druhým podařilo. Zastrčme každý do země proutek: či prut poroste, bude znamení, že ptáka Ohniváka šťastně dostal.*“⁷⁵

V pohádce Dvojčata „*vyrostly dva proutky jako dva mečíky samorostky*“⁷⁶ z kostí, které královna zahrabala. Kromě tohoto se zde nachází také další podoba proutku kouzelného přinášející smrt. Ten použila stará babice, aby zkameněla prince i jeho zvířata.

Jeden z nejzajímavějších motivů stromu nacházíme v pohádce o *Otesánkovi*. Jednoho dne vykopal muž pařez. Otesal ho do podoby děťátka a donesl své ženě toužící po dítěti. Otesánek z ničeho nic ožil a chudému páru se splnil sen. Jen do chvíle, než snědl, na co přišel.

7. Žena

Také v Erbenových pohádkách se setkáváme s motivem matek.

Oproti baladám jsou zde matky, které se neproviní na svých dětech. V některých případech jsou také nezodpovědné, např. v pohádce *Hrněčku, vař!*, kdy matka nevyčká na svou dceru a chce si uvařit kaši jen pro sebe. Jindy si matka uvědomuje chybu při výchově dítěte, ale stydí se, a proto se nebojí lhát i samé královně. Bylo tomu tak v pohádce *Tři přadleny*. Dcera Liduška byla velmi krásná, ale rozplakala se, kdykoliv měla sednout ke kolovrátku. Jednoho dne se na ni matka rozhněvala a uhodila ji. Liduška plakala tak silně, až ji uslyšela projíždějící královna. Žalostný pláč upoutal královnu natolik, že se šla sama přesvědčit, k čemu v chaloupce došlo. Matka se zastyděla za svou línou dceru a královně lhala, že dceru uhodila, neboť je dcera až příliš pracovitá a od kolovrátku by se byla raději nepohnula. Dále např. matka umírá při porodu, o Plaváčka se stará rybářova žena - stává se mu matkou, jindy má matka tolik dětí, že je nedokáže sama uživit. Setkáváme se také s ženami, které touží po dětech, jsou jimi žena v *Otesánkovi* nebo královna v *Dvojčatech*, oběma se jejich přání splní.

⁷⁵ České pohádky, str. 51.

⁷⁶ České pohádky, str. 92.

V pohádkách se velmi často setkáváme s motivem královen, které jsou většinou pasivní vůči celkovému ději. Stojí po boku svému muži, přejí si potomka, plní králův příkaz, ale také zadávají úkoly.

Vystupují zde také zakleté královny a princezny, např. v pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* si princ vybere z dvanácti obrazů vyobrazených na křišťálových sklech královnu uvězněnou v moci černokněžníka a rozhodne se ji zachránit. Jiřík se musí vydat pro Zlatovlásku pro svého krále, stejně tak se musí princ pro zlatovlasou pannu, aby získal ptáka Ohniváka pro svého otce v pohádce *Pták Ohnivák a liška Ryška*. Jabloňové panny jsou taktéž zakleté princezny. V pohádce *Živá voda* je královna zachráněna nejmladším princem. Ten zabije draka, díky čemuž probudí spící panny, ale také královnu. V pohádce *Dvojčata* je zachráněna princezna ze spárů draka. Později se z ní stane královna. Druhý z bratrů si vyslouží ruku královny poté, co zabije zlou babici, jež královnu zaklela. Obětovaná drakovi má být také princezna z pohádky *Drak dvanáctihlavý*. Jirka s Kozú a Vaněk museli rozesmát či rozmluvit princeznu, čímž si vyslouží její ruku.

Objevují se zde mladé panny, ale také staré babice. U Liduščina okna se objevily tři staré ošklivé babice. První „*měla dolejší pysk tak veliký, že ji až přes bradu visel; ta druhá pak měla u pravé ruky tak široký palec, že ji celou dlaň zakrýval, a ta třetí, ta měla zase pravou nohu až ku podivu tak rozšlapanou, jako by ji byl cepem rozmlátil.*“⁷⁷ Slíbily Lidušce, že jí pomohou, pokud je pozve na svou svatbu. Ta souhlasila. Babice předly, až upředly len ze všech tří pokojů. V ostatních pohádkách mají babice stejně jako v *Kytici z pověstí národních* negativní charakter. V *Jabloňové panně* zlá babice zakleje princeznu. Když se jednu z nich podaří zachránit, utopí ji a vydává se za ni. V *Dvojčatech* babice nechá zkamenět prince a jeho pomocníky. Když ji bratr zkamenělého zabije, dozvídáme se, že zaklela také královnu a celé její království. Panny jsou jednak zakleté a čekají na vysvobození, jednak vystupují také jako ty, které přináší zkázu, např. panny, jež hrály v kostky. Při cestě pro živou vodu se k jejich hře přidali princové. Ti v nich prohráli své životy.

Dále zde nacházíme postavy typické pro vesnické prostředí. Jsou jimi například žena nádeníka, selka, přadlena, děvečky, šafářka, koželuhová či nájemnice, která vyradila Jirkovi, že ho chce nechat král zabít.

⁷⁷České pohádky, str. 104.

Nadpřirozené bytosti v pohádkách jsou například jezinky. Jezinky jsou bytosti, s kterými se můžeme setkat ve slovanském bájesloví. Budeme vycházet z hesla Ježibaba, například: „(...)ruská baba jaga i jaga bura unáší své děti do své lesní chalupy, kdež je zavře a krmí, aby je pak upekla a snědla. Totéž činí i česká jeza neb jezinka. Česká jezinka, odívajíc se v podobu krásné panny, láká k sobě do lesa pastýře, kdež je uspává a ve spaní jim oči vylupuje.“⁷⁸

Také se setkáváme se sudičkami, které se objevily v podobě stařenek u postýlky čerstvě narozeného syna uhlíře. Sudičky malému přály, „aby přišel do velikých nebezpečství, aby ze všech šťastně vyvázl a byl dlouho živ“.⁷⁹ Třetí sudička mu dala „za ženu dcerušku, co se dnes narodila tomu králi, který tu nahoře na seně leží“.⁸⁰

Dalšími mytologickými postavami jsou divé ženy. S těmi se setkáváme v *Pověsti o studánce Litoše*. Zde vystupují tři panny chodící se koupat ke studánce. Do jedné z panen se zamiloval Holeček, který si ji také odnesl k sobě domů. Panna Linda měla tu moc, že dokázala předpovídat počasí.

8. Cesta

Ústředním motivem se v pohádkách často stává právě motiv cesty, u Erbenových pohádek nevyjímaje. Oproti *Kytici z pověstí národních* však ztrácí funkci životní cesty. Hrdina se vydává na cestu vždy s jasným cílem. Těchto cílů se objevuje hned několik, např. aby zachránil milovanou osobu, kvůli práci nebo s vidinou lepší práce, aby si našel nevěstu, donesl předmět, po kterém touží otec. Také se stává, že hrdina chce změnit svůj dosavadní život, najít štěstí. Opakovaně dochází ke spojení motivů cesty s motivem trestu, kdy se hrdina musí na pouť vydat nedobrovolně.

Motiv cesty nás provází každou pohádkou sbírky *České pohádky*. Hned v úvodní pohádce *O kohoutkovi a slepičce* musí slepička zdolat dlouhou cestu, aby získala všechny předměty včetně vody, díky níž sklouzne kohoutkovi uváznuté jádýrko.

Také *Otesánek* se vydal do vsi a všechny, které potkal, „sežral“.

⁷⁸ Slovanské bájesloví str. 111.

⁷⁹ České pohádky, str. 39.

⁸⁰ Tamtéž.

V pohádce *Hrněčku, vař!* se setkáváme nejprve s cestou do lesa, kde dcera sbírala lesní plody. Poté se sama musela vydat také na trh, kde prodávala vejíčka. Díky dceřině včasnému příchodu nedošlo ke katastrofě.

Zatímco jelen se chodil pást, Smolíček vpustil zlé jezinky do svého stavení. Ty ho unesly a pospíchaly s ním pryč. V druhé verzi pohádky *Jezinky* se vydal sirotek za prací, až došel ke stavení slepého stařečka, který ho zaměstnal.

Starý král v pohádce *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* toužil po tom, aby se jeho syn oženil. Volba prince nebyla šťastná, neboť si vybral princeznu zakletou. Aby získal její srdce a splnil otcovo přání, musel se jí vydat zachránit. Při této cestě za záchranou potkal pomocníky.

Také Plaváček se několikrát vydal na cestu. Nejprve měl být utopen, ale košík se nepotopil. Plaváček doputoval až k rybáři, jenž ho zachránil. Král Plaváčka také vyslal na cestu, na jejímž konci ho měla čekat smrt, neboť ho chtěl nechat popravit. Podruhé ho král vyslal za samotným dědem Vševědem s očekáváním, že Plaváček při cestě zahyne. Místo toho se vrátil ke své ženě živ a bohatý.

Když král uslyšel od Plaváčka o omlazujících jablkách a živé vodě, neváhal a vydal se pro ně. Avšak jeho cesta skončila u jezera. Zde vystřídal převozníka, který svou práci vykonával již mnoho let. Nyní čekal stejný osud i krále.

V pohádce *Pták Ohnivák a liška Ryška* se vydají princové na cestu, aby získali pro svého otce ptáka Ohniváka, po němž velmi toužil. Na rozcestí se jejich cesty rozdělily. Pouze nejmladší z nich s pomocí lišky Ryšky, která mu vyčistila cestu, doputoval až do měděného zámku. Jelikož zde neuposlechl radu lišky, musel putovat do stříbrného zámku, aby získal koně Zlatohříváka. I zde pochybil a byl prozrazen. Aby přesto získal koně, musel se vydat na zámek v černém moři a přivést králi stříbrného zámku zlatovlasou pannu. Při zpáteční cestě všechny krále pomocí lišky podvedl, aby si mohl ptáka, koně i pannu nechat pro sebe, popř. pro svého otce.

Rovněž Jiřík z pohádky *Zlatovláska* musel absolvovat cestu, neboť neuposlechl králův příkaz a ochutnal z připravovaného hada. Aby si ověřil Jiříkovu poctivost, nechal osedlat koně, a společně se vydali na projížďku. Již zde měl král pochybnosti. Když se Jiříkův čin naplno odhalil, král ho za trest vyslal pro Zlatovlásku. Jiřík putoval velmi dlouho, než

došel ke křišťálovému zámku. Zde splnil zadané úkoly, čímž si vysloužil Zlatovlásku pro svého krále. Ta dostala na cestu výbavu a společně s Jiříkem odjela.

V pohádce *Živá voda* se synové postupně vydali pro živou vodu, která by uzdravila otcovy oči. První dva bratry přivedla cesta do velikého města, až poslední syn splnil slib a přivezl vodu ze stříbrného zámku. Při zpáteční cestě byl oklamán svými bratry, které po cestě vykoupil od šibenice. Král netušil zradu a nechal nejmladšího syna zazdíť. Pravda se prokázala až tehdy, když královna poslala pro svého zachránce. Oba synové zvolili železný most, i přesto že zde byl také most zlatý. Královna ale věděla, že její zachránce „nešetřil pro živou svého života, taky by toho zlata na mostě nešetřil“.⁸¹ Král chtěl vyhovět královně, a proto jí chtěl poslat alespoň synovy kosti. Po odezdění se zjistilo, že syn nezemřel, neboť se o něj staral vlk. Poté co se s králem udobřili, vydal se princ za královnou a svým synem.

Myslivec z pohádky *Drak dvanáctihlavý* se vydal hledat štěstí do světa. Během této poutě se mu i s pomocí zvířat, která po cestě potkal, podařilo zachránit princeznu ze spárů draka. Neboť chtěl poznat svět, smluvil se s princeznou, aby na něj rok počkala.

V pohádce *Dvojčata* přichází chudá matka poprosit královský pár o jídlo. Díky její radě se i královna dočkala vlastních dětí. Když synové dospěli, rozhodli se vydat do světa na zkušenu. Jejich cesty se rozdělily. První bratr doputoval do města, kde měla být princezna obětována draku. Zachránil ji a stal se jejím manželem. Za nějaký čas ho zaujalo světlo vyzařující z hlubokého lesa. Vydal se za ním, i když ho královna prosila, aby tak nečinil. Čekala ho tam smrt. Druhý bratr se mezi tím procestoval mnoho zemí. Při cestě zpátky za rodiči zastavil u onoho dubu a spatřil, že bratr je v nebezpečí. Vydal se ho tedy hledat. Dorazil do království i do onoho lesa a bratra zachránil.

V pohádce *O třech přadlenách* se nejprve setkáváme s královnou, která projíždí kolem stavení, ve kterém bydlí Liduška se svou matkou. Královnu upoutal Liduščin pláč, a proto vstoupí do stavení. Dále se Liduška musí vydat s královnou na zámek, neboť matka lhala o pracovitosti své dcery. Jen díky pomoci tří přadlen, které za Lidušskou znenadání přišly, se jí podařilo splnit úkol.

⁸¹ České pohádky, str. 82.

Také Jirka v pohádce *Jirka s kozú* se vydal na cestu poté, co zjistil, že král nabízí svou dceru tomu, komu se podaří ji rozesmát.

V *Jabloňové panně* vystupuje mladý král, jenž zbloudil při lovu, marně hledal studánku či řeku, ze které by se mohl napít a uhasit svou žízeň. Cesta ho přivede až k jabloni plodící tak krásná jablka, jaká v životě neviděl. Až napotřetí se mu podařilo vysvobodit krásnou pannu, kterou zanechal u řeky a vypravil se na hrad, aby nechal pro ni přichystat kočár. Místo krásné panny si přivezl babici, která pannu shodila do řeky.

Ani v pohádce *Rozum a Štěstí* nemůžeme vynechat motiv cesty. Štěstí s Rozumem se přou o to, kdo je lepší. Aby o tom mohli rozhodnout, vstoupí Rozum do oráče Vaňka, a pokud s ním Vaněk pochodí lépe než se Štěstím, bude se mu Štěstí pokaždé klidit z cesty. Jakmile Vaněk pocítil v hlavě rozum, rozhodl se, že se již nechce do smrti dřít na poli, ale raději by se učil zahradníkem. Vaněk se vzdal svého dědictví a vydal se do učení ke královskému zahradníkovi.

Slepice, kterým se nelíbil dosavadní řád, nechaly poslat do ciziny pro tchoře, aby se stal jejich novým králem - *Král tchoř*. V pohádce *Škola bohatí* se vydal chudý nádeník za farářem, aby mu prozradil, proč se musí tolik dřít a žít v bídě, zatímco farář žije jako pán. Dozvěděl se od něj, že „*si musel dát dříve notně zadek mrskat.*“⁸² Neváhal, nařezal si vrbových proutků a nechal si od své ženy namrskat. Jeho situace se však nezlepšila, a vydal se opět zase za farářem. Ten mu vysvětlil, mrskání spojoval s výukou ve škole. Nádeník šel do školy i se zakoupenou abecedou, ale nedošel tam. Po cestě našel pytlík dukátů. Motiv cesty nacházíme také v pohádce *Raráš a šetek*. Sedlák Palička nachází při cestě z trhu v poli pod hruškou černé promoklé kuře - raráše. Ten chodil po vsi a kradl sousedům. Aby se raráše zbavil, rozhodl se odstěhovat. Nakonec mu raráš sám poradil, aby ho odnesl tam, kde ho našel. V *Pověsti o studánce Litoše* Holeček již po cestě domů zjišťuje, čeho se Linda dopustila. Když na ní Holeček uhodí, že je divá, Linda překročila práh a zmizela.

⁸² České pohádky, str. 126.

Závěr

Obě Erbenovy sbírky obsahují mnoho motivů. Bohužel, není možné věnovat se všem. Stanoveným cílem této práce bylo seznámení se základními motivy vyskytujícími ve sbírce balad - *Kytice z pověstí národních*, ve sbírce pohádek - *České pohádky* a jejich významovým posunem.

První část práce je věnovaná sbírce balad. Snažili jsme se nastínit důvody, které Erbena ovlivnily pro volbu tohoto lyricko-epického veršovaného útvaru. Následoval rozbor jednotlivých vybraných motivů, které společně vytváří jakousi posloupnost odkazující na Erbenův etický názor. Setkáváme se s velmi přísným přístupem, kdy Erben trestá i sebemenší provinění. Smrt je součástí všech balad. Nacházíme zde několik způsobů smrti (přirozená smrt, zabití, utonutí...). V některých případech je zde často vyobrazena velmi brutálně, např. v baladě *Vodník*.

„Dvě věci tu v krvi leží –

mráz po těle hrůzou běží:

dětská hlava bez tělíčka

a tělíčko bez hlavy.“⁸³

Postavy v *Kytici z pověstí národních* jsou izolované či osamocené, převážná většina postav jsou ženy. Objevují se zde matky, ženy dávající život, ale také ženy, které se nechovají morálně a musí být tedy potrestány.

Věnovali jsme se i dalším motivům, mezi které patří voda, strom a cesta. Tyto motivy doprovázejí obraz krajiny či prostředí. Mají také další funkce, např. dynamizují, doprovázejí některý z dalších motivů.

Ve druhé části jsme se zaměřili na Karla Jaromíra Erbena a jeho pohádkovou tvorbu. V úvodní části jsou podány informace o sběratelské činnosti a samotné sbírce. Následně byl poskytnut prostor identickým motivům, jako tomu bylo u balad. Erben byl svědomitý sběratel. Zaznamenával si lidové vypravování, u kterého se snažil objevit její prvotní formu.

⁸³ Kytice: Pověsti národní, str. 145.

Typické pro pohádky je boj dobra a zla. Smrtí zde nejsou potrestány všechny osoby, které se dopustí nějakého špatného činu, jako tomu bylo v *Kytici z pověstí národních*. V mnohých případech je zabita pozitivní postava. Díky pomoci druhých či kouzelného předmětu znovu ožije. Původci zla jsou usmrceni trvale.

Motiv ženy v pohádkách není již tak výrazný. Oproti baladické sbírce jsou v pohádkách různorodé postavy. Vyskytují se zde králové a královny, princezny, draci, ale také postavy provozující různé povolání a mnoho dalších. Zajímavé jsou také mytologické postavy, které se v pohádkách objevují, např. sudičky, děd Vševěd znázorňující slunce či „záškodník“ šetek či raráš. Erben pracuje s neskutečnými postavami. Velmi často zveličuje, dostává se až do fantastické sféry, např. při popisu toho, co Otesánek „sežere“, kolik toho dokáže Široký vypít apod.

Mohli jsme si povšimnout, že motiv cesty je velmi často spojen se splněním úkolů, příkazem či „na zkušenu“. To samé se týká také motivu vody a stromu.

Resumé

This work deals with repeated motives in the book „*Kytice z pověstí národních*” and „*České pohádky*” by Karel Jaromír Erben. The aim of this work was to find and describe repeated motives (death, punishment, woman, tree, water and path).

The first part is devoted to ballads. Problems such as choice of form, composition, space and Erben's ethical view are solved.

Following is a section devoted to individual motifs, which are supported by examples. Some of the motifs are fundamental to Erben, others are accompanied by other motifs, they are dynamizing the storyline.

The next part is devoted to fairy tales collected by Erben with the help of his friends and family.

First, there is a brief introduction to the creation of fairy tales for which the victory of good over evil is important. Followed by the search and description of the motives.

The choice of motifs is the same in both cases, but it always has different meanings.

Seznam literatury

ERBEN, Karel Jaromír, BECHYŇOVÁ, Věnceslava, Marcel ČERNÝ a Petr KALETA, ed. *Slovanské bájesloví*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009. ISBN 978-808-7112-250.

PIORECKÁ, Kateřina a Ivo NAVRÁTIL, ed. *Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách: referáty z vědecké konference konané ve dnech 15.-16. dubna 2011 na Malé Skále*. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích - Státní okresní archiv Semily pro Pekařovu společnost Českého ráje v Turnově, 2011. Z Českého ráje a Podkrkonoší. ISBN 978-808-6254-258.

DOLANSKÝ, Julius. *Karel Jaromír Erben: Studie s ukázkami z díla*. I. Praha: Melantrich, 1970.

JIRÁT, Vojtěch. *Erben čili majestát zákona*. Praha: Jaroslav Podroužek, 1944.

ERBEN, Karel Jaromír. *České pohádky*. Sedmé. Praha: Albatos, 1989.

PETŘÍK, Maxmilián. *72 jmen české historie: Karel Jaromír Erben*. Cyklus portrétů, ČT1, 2010, 13:00

ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice: Pověsti národní*. Praha: Československý spisovatel, 1977.

GRUNDL, Antonín. *Karel Jaromír Erben: S šestnácti obrazovými přílohami a dvěma rodokmeny*. Praha: Melantrich, 1935.